KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXX évf. September—October. 1895. 5-ik füzet.

Egy új történetbölcseleti rendszer.

II.

Első czikkünkben[1]) a történetbölcselet fogalmáról, szükségképeniségéről, a természettudományokhoz való viszonyáról, akadályairól, módszeréről szóltunk s Rocholl bölcseleti álláspontját jeleztük. Lássuk most műve beosztását és a történelmi anyag áttekintését.

Munkája második része három szakaszra oszlik. Az első szakasz két részben (5—5 fejezetben) a történelem tényezőit és munkáját tárgyalja. A történelem tényezői a természet- és szellemtudományok a történetbölcselethez való viszonyukban, a személyi és természeti élet s a kettő egyesülése az emberben. Eszközei, munkája a czél, törvény, mozgás, fejlődés, terv (Plan, czélszerűség). A második szakasz 7 részben a történelem anyagának áttekintésére van szánva 1. Első népkör: turan mongol alapréteg (12 fej.) 2. Második népkör: árják Islandtól Ceylonig (4 fej.) 3. Harmadik népkör: Róma (4 fej.) 4. „Középidő" (3 fej.) 5. Harmadik népkör: Róma (4 fej.) 6. Második népkör: Árják (4 fej.) 7. Első népkör: Turan-mongol réteg (12 fej.) A harmadik szakasz 2 részben (5—5 fej.) a történelem talányaival és eredményeivel foglalkozik. A történelem talányai: a természeti népek, népmumiák, népmozgások és paroxismusok, lendűletek a népek életében, tömegmunka, herosok, világkormányzat. A történelem eredményei: haladás physikai, értelmi, aesthetikai, vallás erkölcsi tekintetben, a világ tökéletesedése.

Ezekből kitünik, hogy az egész beosztása mennyire arányos. Az I. szakasz 2 részének 5—5 fejezettel megfelel a III. szakasz 2 részének 5—5 fejezete. A II. szakasz 3 első részének megfelel a 3 utolsó rész egymásnak teljesen megfelelő számú fejezetekkel. Középen áll a 4. fejezet a történelemben egyedül, magára álló tényével, a Jézus Krisztus megjelenésével.

Az I. szakaszban kimutatja, hogy minő helyet foglal el a történetbölcselet a többi tudományok között és hogy vajjon tudo-

[1]) L. K. M. 1894. 6. füzet.

mány-é valóban és mennyiben? A II., még pedig a főszakasz (65—501 l.) a történelem egészét kisérti meg felépiteni. A III. szakasz következtetéseket von, általános kérdéseket tárgyal és az elért eredményeket mutatja be.

Nem követi Hegelt és azokat, kik a történelem folyamát gyermek-, ifjú-, férfi-, és öregkorra osztják, noha ez eljárás elég kényelmes áttekintést nyújt. Nem követi azokat sem, kik a történelmen átvonúló észeszmét szakadatlanúl emelkedő fokozatokban állitják elénk, mig az a képzet alsó fokától maga magához jut. Ezért előre látja, hogy „erős rendszerezők“ csalódni fognak e munkában (Einleitung 5. l.) A miről itt le kell mondanunk, megkapjuk azt a mű hajszálig pontos és symmetrikus beosztásában. Ez a külső rend, a mely a világtörténelem szétáradó folyamát ilyen művészileg körülirt keretekbe akarja szorítani, a mesterkéltség és élettelen egyhangúság benyomását teszi ránk.

Az I. szakasz rövid tartalmával, lényegével első cikkünkben megismerkedtünk. Lássuk most a II. szakasz tartalmát.

Ismerve szerzőnk élettörténetét és egyéniségét, természetesnek találjuk azt a felfogását, melynél fogva a világtörténelem középpontja a Jézus Krisztus. Az ó világ talányai az ő fellépése nélkül soha meg nem fejtethettek volna. Ő a történelem thémája; ő az a kulcs, melylyel a történelmen előre és hátra tekintve az addig csak sejtett titkok feltárhatók. Ő benne egyenlitődik ki a kelet és nyugat népeivel adott egyetemes feszűltség. S így igaza van R. birálóinak, midőn azok egyike [1]) azt mondja, hogy nem ismer történetbölcseletet, mely annyira a keresztény hiten alapúlna, mint ez, és az Evang. Kirchenzeitung referensének[2]), ki az újabb szellemi productumok között e téren a tárgyalás alattit határozottan a legkeresztényiebbnek állítja.

A Krisztus előtti népélet három concentrikus körben, vagy rétegben kezd kibontakozni, fejlődni, mig a „középidőben“ Isten kiválasztott népének kebeléből megjelenik az „üdvözitő.“ Az első és legnagyobb kört a természeti népek világa tölti ki. Ez a legrégibb mongol-turán népfaj, mely a bibliai hamiták vagy kushiták nemzetségével egy-ugyanaz. Ez a réteg egyetemes, mert minden földrészen találunk turan-hamita elemeket, melyek újabb néprétegek megkövesült alapjáúl szolgálnak. A második népkör, vagy az árják már nem terjednek ki oly széles körben. Ezek egy nagy félkörben az emberiség közép-

---

[1]) H. E. Theolog. Litt.-bericht, 1893. 5. sz.

[2]) Z. Ev. Kirchenz. 1893. 5. sz.

ázsiai ősfészkéből, a Pamir tetőről, „a világ fedeléről“ kiindúlva részint délre, részint nyugatra elterjednek a turanohamitákkal közös területen. Az indusok képezik az álmadozó, lusta és petyhüdt, túlvilágba merült délkeleti sarkot; a görögök és rómaiak az erélyesebb, az életharczban megaczélosodott, e világörömeit mohón élvező északnyugatit. Még kisebb térre szorúl a harmadik kör, mely az emberiség monotheistikus ősvallásától (?) legkevésbé tért el és a melyet délnyugati Ázsia sémi népei alkotnak, a melyeknek kebeléből az időknek teljességében megjelent az emberiség megváltója.

Ez a Kr. előtti történetfejlődés tehát a földet környező kerülettől, a turan-hamita népchaostól a középpont felé tartott és itt végbement a semita és árja vallásos sajátosságban adott feszültség kiegyenlitése egy synthesissel.

Ebben a synthesisben találkozik egy thesis és egy antithesis; amaz az Isten incarnatiojára nézve adva van a semita néplélek néma vágyában, ez pedig a görög-római emberistenitésben, melynek culmináló pontja a herosok s a császárok cultusa. E két praemissából „logikai szükségképeniséggel“ foly a conclusio, még pedig *logikai, physikai és ethikai* tekintetben.

Rocholl az egész világtörténelem anyagát úgy építi fel a Jézus megjelenése körül, mint tengely körül. E tény előtt a világtörténelem tüneményei nem érthetők; de ebben a történet folyama megtalálja a magyarázatot minden problematikus kérdésre. A teleologia szempontja szerinte csak ily felfogással menthető meg. Méltó lesz tehát e synthesissel kissé részletesebben foglalkoznunk.

A közvetítés először is a *logikai processus szükségképeniségével* történik. Az árja csoport jobb szárnyán az indusok, persák vallásos hitében a véges csak tünemény. Ez az adott világnézet a thesis. A balszárnyon a görögöknél, rómaiaknál stb. a véges az önálló, a végetlen amannak csak mozzanata.

Ez a felfogás alkotja a logikai processusban az antithesist. Ez a processus a történelemben tovább halad s szükségképen synthesisre jut, a mely igy hangzik: *valamiképen a végtelennek egyszersmind végesnek is kell lenni s megfordítva.* A Plato utáni bölcseleti syncretismus és az új platonikusok kisérletei e synthesist mutatják.

De a synthesis megtörténik *physikailag* is. Erre legalkalmasabb az a pillanat, melyben az új elterjedésére a fogékonyság legfokozottabb, midőn a keleti cultura elemei hatásukat vesztik, feloszolnak, midőn már sok közlekedési csatorna van adva gondolkodási formákban és módokban, midőn a kelet és nyugat eszmevilága kölcsönösen át-

járták egymást az emberiség lelki életében. S ekkor a végetlen isteni lény belép a végesség világába.

A végetlen és véges tehát testileg is egyesülve van a Jézusban (II. 259.)

És Jézus halála és feltámadása adja a synthesist *ethikai* jelentőségében. Meghalt az emberiségért. A közvetitő keresztje a régi világ történetének végét, egy fejlődéssorozat befejezését jelenti ; feltámadása ethikai tekintetben egy új világ történelmének kezdetét tárja fel, a mely az emberiség és szabadság nevében felfelé haladó fejlődést foglal magában. A közvetítő egy új emberiségnek, mely fogalmat Sokrates, Plato, Aristoteles világa nem ismert, első példánya, feje s ezt az új szervezetet a szeretet és könyörület tartja össze (II. 278. 507. ll.) A Jézus Krisztus az eszményi ember; országa a legfőbb humanitas, igazság és tökéletes emberi országa. A világtörténelem folyama ettől kezdve e mederben halad. A czél pedig felemelni az embert az istenember (?) képére, a tiszta emberire (II. 283.); mert az ember vallásos lény és szabad észlény; a kettő teljessége maga a humanitas s a rendeltetését is e két ág egyesítésével éri el.

Ez tehát a logikai praemissákra következő conclusio logikai, physikai és ethikai oldalról tekintve Rocholl rendszerében. A világtörténelmi fejlődés czéljának kitüzésénél szerzőnk találkozik Herder[1]) humanitas gondolatával. Herder a történelem anyagát a humanitas eszméje szerint csoportosítja és tekinti át. Ez az egésznek fenséges czélja, rendeltetése. A népek történelme versenyiskola az emberi méltóság legszebb koszorújának elnyerésére. Csakhogy Herder a humanitast nem vonatkoztatta kizárólag a keresztény kinyilatkoztatásra s ezért Rocholl nem késik megjegyezni, hogy Herder ez eszmét nem fogta fel lényegében, a maga mélységében.

Ha most Rochollt a világtörténeti egész áttekintésében tovább kisérjük, Jézus megjelenése után a történelem folyama a semita-árja középpontból *megforditott sorrendben* a kerület felé tart s ugyanazon köröket futja meg, melyeket megtett már a közvetitő előtt. Kezdetben csak a földközi tenger partjain elterülő római birodalom határai között.

Ennek bukása után a fejlődés tovább tart északra a germán tartományokban, mialatt a nyugat keresztényné lett árja népvilága két fejlődési fokon megy át. Egyik fok a 7. százévig túlnyomólag semita és ó hellén-római, a másik a 15. százévig túlnyomólag árja, vagy román-germán elemekből áll.

---

[1]) Herder: Ideen zur Philos. der Geschichte der Menschheit.

A 15. százév vége felé keletről nyugatra nyomúló néprohamok (a 13—15 százak mongol, tatár, török invasioi) egy új korszak kezdetét jelölik. Ebben a korszakban az első és legrégibb népkör megint belelép a történelem folyásába s ez egyetemes jelleget ölt. A világforgalom és közlekedés t. i. ama történelem előtti turán-mongol néprétegekkel új érintkezési pontokat, viszonyokat létesit. A történelemnek keletről nyugatra tartott menete megint keletre fordúl; mert a kereskedés, hóditó háborúk és a gyarmatositás a nyugati kereszténységnek keleten missioi munkát és küldetést biztosítanak. De e terjeszkedési törekvésekkel egyidejüleg a nyugati keresztény culturalis élet bensejében hatalmas átalakulások, rázkodások mennek végbe. Egyes elemek önállósúlnak s a történelmi élet alakításában tevékeny szerepet követelnek. A forradalmi szellem dühös kitörései rázzák meg s zavarják a humanitas csendben munkáló hatalmát.

Ez az a kép vázlatosan, melyet szerző a ker. időszámitás utáni világtörténelem arczulatáról rajzol. Finom ecsettel, nagy vonásokban. A történelmi tények szellemes rendezése inkább csak meglep, de a historicust ki nem elégiti. Készen van a keret; abba bele helyezi a részleteket. De úgy, a mint rendszere kivánja. A történeti hűséggel nem sokat törődik. Ezt különben vád gyanánt majdnem minden történetbölcselő ellen felhozták. Felhozták ez irány nagy nevü bölcselője, Hegel ellen is. Lenne is igazuk a vádlóknak, ha e bölcselők történetet akarnának irni. De nem ez a czéljuk. Csak a történelmet, annak szétáradó folyamát, törekednek egységes mederbe hozni, mint eszmék vezetése alatt álló egészet magyarázni, némileg megérteni; keresni eredetét, folyása tényezőit, czélját, rendeltetését.

Hegel a világtörténelem régi felfogása mellett marad. Felosztja ezt keleti és nyugati folyásra. Ó, közép és új kort különböztet meg. Ez nem eléggé tudományos felfogás. Vajjon ezer évek mulva is új kor lesz a mostani? Comte segiteni akar e hiányon. Más beosztást állit fel más alapon. Ez az alap az emberi szellem tevékenysége megnyilatkozása. Kezdetben theologiával, azután metaphysikával foglalkozik az emberi gondolkodás. S csak most lép be a szigorú tudományosság korszakába, melyet rendszere, a positivismus jelez. Rocholl nem ismer el korszakokat. Ó néprétegeket, népköröket vesz fel. Olyan nagyokat s meghatározatlanúl, hogy tetszésünk szerint mindent beléjük rakhatunk vagy mindent kivehetünk belőlük. Szintelen, elmosódó keretek. S még a történeti folyam szigorú rendje sem kárpótol a korlátozatlan áttekintés előnyéért. Hogy a világtörténelem folyama mértani figurák szerint menne, azt semmi gondolkodási kényszer,

sem külső sem belső, nem teszi érthetővé, valószinűvé. Hogy a Jézus megjelenése előtt kisebbedő s utána növekedő concentrikus körök érzékeltetnék a történelem árját, az csak szellemes combinatio, de nem szükségképpeniség.

De lássuk most a növekedő concentrikus körök eszmei életében a humanitas gondolatának érvényesűlését. A humanitas fogalmának két főjegye az isteni és emberi egyesűlve volt a Jézusban. Az isteninek és emberinek az egyesülése kell hogy valósúljon a történelem további folyamában. De a hullámok torlódásában az egyik elemet eltünni, ingadozni látjuk a másik előnyére. A kereszténység első korában a zsidó befolyás és a pogány világ reactioja az istentudatot emelí csaknem kizárólagos érvényre. Később a renaissance a végest, az emberit, a világot jogához juttatta, de az embert egyoldalúan csak aesthetikailag szemlélte, ethikailag kevésbé. A reformatio egyeztetni akarván a két ellentétet az embert tehetségeiben s valódi rendeltetésében mélyebben tanúlta ismerni, felfogni és méltatni. De a belső világ életében, a gondolatok szakadatlan fluctuatiojában és harczai között a humanitas az istentudattól elválasztottan megint egyoldalúlag jut érvényre a 18. évszáz második felében, a megvilágosodás korában, a melynek csak szükségképeni folyamánya, a jelen százév első felében mindenütt kitört az a forradalmi szellem, a mely izzásban, forrongásban tartotta egész Európát.

Rocholl e szellemi forradalom okait keresve, a Spinoza monistikus bölcseletére s e pantheismusból eredő identitas philosophiára bukkan. Ez a szellem csak lecsapódása az identitas bölcselők munkásságának. A materializmus fenyegetni kezd, megkezdvén romboló munkáját. A keresztény és a pogány népvilág közti forgalom szemlélete a közeli és a távoli jövő szinezésében sötét, komor képeket festet vele. Csendes és resignáló bánattal látja az emberiség s különösen a Krisztus országának jövendő sorsát. A természettudományok túlságos térfoglalása a materialismushoz vezet s itt vannak a jövő veszélyei (II. 479.) Az ú. n. „mivelt körökben“ a monismus uralkodik, a mely szerint az ember nem egyéb, mint civilisált állat, a szellem az anyag legmagasabb tüneménye az agytekercsek működésében. Ez a világnézet már nemcsak a meggyőződés dolga, hanem beférkőzőtt az érzűletbe. Összhangzatosan akarja átalakitani jövőnket s ez az összhang a tehetségek és érdekek összhangja a munkamegosztás elve szerint.

E szerint a jövő társadalma az erőn és életrevalóságon alapszik, a jogon s élvezeten; kötelességekről, lemondásról szó sem lehet.

Egyéni élet, egyéni sajátság, egyéni jellem többé nem tényezői a társadalmi életnek. Mindez eltünik ebben az ideges embertömegben, melyet külsőleg táviró sodronyok, gőzgépek, belsőleg egy lélek, egy gondolat kötnek össze. Az életharcz mezeje a szabadverseny, melyben a nagy a kicsit, az erő a gyengeségét felfalja. A létért való harczban az erőkimélés lehetetlen; az nem alkalmas talaj a társadalmi, rokonszenvi érzelmek fogamzására, tenyészésére és ápolására.

Ez a szakadatlan, lelketlen harcz és küzdés a létért a társadalmi szervezet egyes tagjainak, a socialis részeknek izmosodásával, kifejlődésével jár. S ez új veszélylyel fenyeget. Mert minél tökéletesebb a szervezet, annál kényesebb. Ez áll nemcsak a természeti, hanem a társadalmi szervezetről is. S ha az egyén szellemi és testi erőit fokozni akarja érvényesűlése érdekében, nem áll előtte egyéb, mint idegrendszere megbomlása következtében az öngyilkosság s az őrűltek háza. Példát már a jelen is eleget nyújt.

Ethikailag is ép oly aggasztó a jövő. Mert az egyén tökéletesedésével nő önállósága s ezzel az erkölcstelenedés lehetőségének nagyobbodása. E szempontból magyarázható a rosz növekedése a modern társadalomban. Mert Rocholl szerint erkölcsi javulás, haladás nincs — Buckle is azt állitja, hogy Sokrates óta egy lépést sem tettünk e tekintetben — csak legalisabb lesz az ember; mert az személyi változáson s újjáalakúláson nyugszik. De van haladás az értelmi culturában s ezzel nő a társadalom hidegsége, fogy a vallásos melegség, háttérbe szorúl a képzelem az értelem megett (II. 487.)

Terjed a tőke és a proletariatus internationalismusa. Készűl az egynyelvű világállam titáni művének ijesztő egysége. A világtörténelem kezd visszatérni oda, a honnan kiindúlt a turano-mongol világ alaprétegére, térben és időben, lényegileg és tartalmilag. És majd a humanitas gondolatának abban a chaotikus világban ama történetelőtti idők óriási képződményeivel kell vivnia s talán eredménytelenűl.

A természet üli diadalünnepét a szellem felett. Az egymással küzdő felek, erők ellentétek mindig merevebbűl állanak szemben. Az egyházi és világi cultura között mindig nagyobb lesz az űr, befolyásuk egymásra pedig kisebb. „Igy meztelenűl, az igaznak, jónak és szépnek minden eszményétől megfosztva áll a modern ember, midőn eszményi méltóságának megalapitását és ezzel az igazi humanitást a kereszténységben ellökte magától“ (II. 496.)

Ezek volnának tehát azok a veszélyek, melyek a pantheismus és az identitas bölcselet materialismusából következnek. Hű, igaz,

megkapó e kép. A modern társadalomban csakugyan észlelhetők e veszélyek. Ámde ezekből a legmesszibb menő következtetéseket vonni a távol jövőre nézve, még gondolatnak is vakmerőség és merészség. „Jönni fog egy utolsó idő“ (II. 492.), midőn a világtörténelem szinpadja bezárúl. Midőn az utolsó s legnagyobb concentrikus kör, melylyel a történelem kezdődött, való életet fog nyerni, ezzel a körfolyam be lesz fejezve. De a végkrizis nemcsak szellemi, hanem természeti is lesz, mert a világtörténelem nemcsak a szellemi, hanem a természeti élet történelme is. Ezért bekövetkezik a kosmologiai, telluris, solaris és universalis világvég is. Mert a föld, miként testünk, épen anyagisága miatt halandó. Ebben megegyeznek mind a természettudósok, csak a diagnózis megállapitásában térnek el a vélemények. Rocholl az anyagnak ez elhalásában látja éppen a haladás lényegét, mert ez megszünteti azt az ellentétet, melyre az ember lényege oszolva van.

No de távozzunk a távol jövő e képétől. Bármily tetszetősen is van az vászonra vetve, a jelen, való világ szemlélete inkább kielégít bennünket. Inkább szellemes és subjectiv, mint objectiv alapokon nyugvó ötletei gazdag anyagot nyújtanak a figyelmes olvasónak, de czáfolni, vagy támogatni azokat nem lehet, nem is érdemes, mert hiányzik az a szilárd alap, a melyre lerakva kellene lenniök.

Csak egyéni világnézetéből folynak a jövő képének e sötét és vésztjósló részletei, melyeknek rajzolása közben saját egyházi álláspontja is befolyással lehetett s bizonyára volt is. De éppen ezért a tudományos kritika módszere nem is alkalmazható e teljesen subjectiv hit, meggyőződés és gondolkodás productumára. A jövő Isten kezében van; halandó emberi szemnek oda bepillantani nem adatott. Igaz, hogy Rocholl nem egyedűl áll a történetbölcselők között, ki a jövő valószinű képét a múlt tanúságaiból megalkotni törekszik. Megpróbálták ezt már előtte sokan. Hegel és iskolája a maga rendszerében látja az absolut szellemnek, mint a fejlődés sorát bezáró jelenségnek, megnyilatkozását. Comte úgy véli, hogy a jövő felett a positivismus eszmei hatalma fog uralkodni. Buckle a jövőt egészen az értelem számára tartja fenn, melyből ki lesz zárva a képzelem s a sziv világa. S ime Hegel bölcseletét, mely a maga korában csaknem egyedűl uralkodott, Kant tömör rendszere már-már elnyomni törekszik. Comte positivismusának uralma korántsem kizárólagos s a társadalmi élet tényezői között a lélek erői egyenlően működnek, a munkában egyenlő részt vesznek. Nem sikerűltek eddig sem a jövőre vonatkozó kisérletek s nem fognak ezután sem sikerűlni.

Pedig a történetbölcselet czélja épen az, hogy a múlt történetének folyásából a jövő valószinű menetét meghatározza, mint azt Mill St. J. is kifejezi. Épűlnek a hatalmas systemák, melyekben a jővő képe előre meg van rajzolva. Aztán megalakúl, megjelenik a jövő s mi csalódva látjuk, hogy ez a jövő egészen más s arra gondolunk, hogy ez nem emberi alkotmány, hanem az isteni teremtő erőnek fényes prodnctuma. A mennyiben tehát a történetbölcselet ezt a czélt tűzi ki megvalósitásra, lehetetlenre igyekszik, lehetetlent akar megfejteni, Erre vállalkozott nagy nevű előzőivel együtt Rocholl is s mint azoknak, úgy neki sem sikerűlt.

De van egy megmérhetlen nagy fontosságú hivatása a történetbölcsészetnek s kizárólagos érdeme az, hogy a világtörténeti haladás és fejlődés eszméjét először ez a tudomány vetette fel, ez próbálta magyarázni, fejtegetni e fogalmat, kutatni, hogy mi a haladás lényege, milyen a menete, az iránya, a czélja? Rocholl is áttekintvén a történelem múltját, jelenét és jövőjét, foglalkozik azzal a sokat vitatott és kényes kérdéssel, hogy van-e hát haladás. ? S ha van, mi a lényege? Hogyan lehetne szemléltetni, a körvonallal-e, mint az ó kor tevé, vagy a hullámvonallal, vagy pedig a folytonosan emelkedő vég nélküli egyenes vonallal? Megállapitott eredményekre e tekintetben alig tekinthetünk.

A legtöbb történetbölcselő megegyezik abban, hogy a haladást a civilisatioval azonosítják; de a civilisatio lényegének kutatásánál már eltérnek a nézetek *Guizot*[1]) e fogalom meghatározásánál a nagy tömeg természetes józan eszére támaszkodva azt mondja, hogy „ez a magánélet tökélyesbűlése, a szorosabb értelemben vett társadalom kifejlődése és az embereknek önmaguk közti érintkezése.“ Ehhez, járúl az egyéni, benső élet, az embernek magának, tulajdonainak, érzéseinek és eszméinek kifejlődése. Röviden kifejezve: a társadalmi és egyéni, az ember külső és belső viszonyainak kifejlődése. E két tényező elválhatatlan, egyiknek fejlődése a másik haladását szükségképen maga után vonja. Az ily értelemben vett civilisatiót Francziaország érte el legjobban, mert ott a szellem friss, életteljes lüktetése párosúlva a társadalmi élet finomságával ma is mintaképe az európai társadalmi életnek. Ez eszmény egy erős központi államhatalmat s társadalmi egyenlőséget feltételez. Egészen ellenkező elvi szemponton áll s élesen kel ki *Quinet* ez optimismus ellen. „Ismerjük félre — mondja Quinet[2]) — és törüljük el *az egész történelem eredményét, az egyén felszabaditását* és azonnal szellemileg a legrégibb társadalmak

[1]) Az európai polgárosodás története. Ford. Grubiczy I. felolv.

[2]) A forradalom. Ford. Grf. Károlyi Tibor 1871. II. 564. l.

kortársai leendünk. . . . Vegyék el tőlem *az öntudat s a velem született egyéniség érzetét, mi lényem alapját képezi* s legkisebb ellenállás nélkül fogom önöket követni hátra felé, századokon keresztűl, mig Lykurgus alattvalója, vagy a Gracchusok polgártársa, vagy Salentum lakosa leszek. *Ha vagyok általában valami, a szabadság egy szelleme vagyok.*"

Comte Ágost, a positivismus megalapítója, elismeri a történelemben a szerves fejlődést, a mely haladást jelez minden tekintetben, de e haladás — szerinte nem korlátlan, nem határtalan, hanem meg van határozva az ember természete által. A haladás irányát az értelmi haladás határozza meg főképen, de a többi irányzatok is hatást gyakorolnak. Minden népnek ugyanazon fejlődési processuson kell átmenni, ugyanazon czélhoz kell jutni, csakhogy különböző külső okok, éghajlat, viszonyok módositják a fejlődést. E történelmi fejlődés törvényét abba a hires elméletébe foglalta össze, mely szerint az emberi szellem a theologiai felfogáson kezdi, azután átmegy a metaphysikaira, végre a pozitivismusra, melynek most még csak a küszöbén állunk s melybe csak a jövő kor fog belépni. Ezzel a felosztással akar segiteni Comte a régi felűletes felosztáson, a mely ó, közép és új kort ismer. Ez elméletben ki van fejezve az a gondolat, hogy *minden eseményben bizonyos emelkedést, tetőzést és rákövetkező hanyatlást vehetünk észre.* Igy hát a hanyatlás is csak egy lépés előre a fejlődés pályáján, mint a halál is csak csirája egy újabb életnek. Vico ezzel ellentétben *Scienza nuova*-jában azt igyekszik kimutatni, hogy az emberi szellem fejlődése folyamán visszatér oda, a honnan kiindult, tehát a fejlődés pályáját körvonallal lehet szerinte szemléltetni.

Buckle nagy port vert elméletét e tárgyról fennebb már érintettük. Látjuk, hogy mennyire megoszolnak a nézetek a fejlődés lényegét illetőleg s hogy mily kevés a positiv eredmény.

Ez alkalommal mellőzzük a nem kis számú s nagy nevű socialpolitikusokat és bölcselőket, kik haladást elismerni egyáltalában semmi téren nem hajlandók. Vannak pl. olyanok, kik a természettudományok fellendűlésével járó világforgalomra s a megélhetési módozatok sokasodására, mint a physikai és értelmi haladás tényezőire ethikai fordúlattal, azzal felelnek, hogy mindezek szemernyivel sem mozdították elő az emberiség boldogságát s a gőz századának találmányai, gépei a munkás ember napi gondját, verejtékes munkáját semmivel sem apasztotta. Ámde a kérdésnek ez az ága a haladás tényének constatálásánál nem jöhet figyelembe, mint R. helyesen

megjegyzi. Rocholl azokhoz a bölcsészekhez tartozik, kik a haladást a spiralis, vagy a hullámvonallal gondolják szemléltethetni, bár a mint fennebb láttuk — a történés folyamát a kiindúló pontba vezeti vissza. Ő a haladás kérdését négy oldalról világitja meg, u. m. *physikai*, *értelmi*, *aesthetikai* és *valláserkölcsi* oldalról. S a mint részletes ismertetésünk folyamán ki fog tünni, elismeri a haladást physikai, értelmi, aesthetikai és társadalmi ethikai szempontokból.

Lássuk Rochollnak a haladásra vonatkozó fejtegetéseit. Miben áll a haladás *physikailag?* Abban, hogy az ember a civilisatio haladásával a természeti erők kötelékeitől. a föld göröngyétől mind szabadabb és szabadabb lesz. S mi az eszköze e haladásnak? A *különülés* és az *elválás* mind a természeti, mind a társadalmi életben. A mint t. i. az egyén, a tag, a rész ereje, értéke, szabadsága nő, abban az arányban tapasztalhatjuk a haladást physikai értelmében. Az első cultura etymologiai gyökere a földmivelés. A föld göröngyétől való felszabadúlás épen onnan számítandó, midőn az ember értelme, ereje azt először termékenyiti meg (II. 565.) A mai physikai civilisatio irányát az idő és tér legyőzésére vezető törekvések jellemzik. A czél a szellem uralmát az idő és tér felett megalapitani. Ezt a czélt a mai tudomány dicséretes buzgósággal, nagy apparatussal munkálja s oly eredménynyel, hogy ma már a világtér és világidő gondolatával talán reménynyel foglalkozhatunk. Mindez bizonyára haladás s a tény constatálásánál közönyös az a kérdés, hogy e találmányok, óriási sikerek mennyiben eszközlik az emberi nem boldogságát.

Az *értelmi haladás a kutatás terére és módszerére* szorítkozik. A gondolkodó szellem nem a napi élet szükségleteinél kezdi. Hiszen az ismeret kezdete a csillagászat volt. Az ó és közép korban független tudományról nem lehet szó. Amott az oraculumok, itt az egyház szolgálatában áll. Az új korban lesz a tudomány független *Descartes*sal, ki az exact tudomány megalapítója. A tudomány haladásának lényege az általánositás, „az egyenlő coexistenziáknak és a tünemények következményeinek csoportokba foglalása“ (II. 575.), az esetleges, a véletlen száműzése s a törvényszerűség térfoglalása. Vitáz *Bucklelel*, ki a civilisatio czélját abban látja, hogy az értelem túlsúlyra jut a képzelem felett, mert a legfényesebb értelmi erő sem teszi feleslegessé a képzelmet és babonát. Sőt ezek nőnek a gondolkodási tevékenység túlingerlésével. Hajlandó a haladást Macaulayval a mathematikára és tapasztalati tudományokra szorítani, de oly kibővitéssel, hogy ez a haladás a világ miveltjeinek közös java, nem pedig egyes culturnépeké.

Az *aesthetikai haladás* a fennebb részletezett logikai processus képét mutatja. Az ó görög művészet a valláni naivitás művészete. „Es ist das Evangelium des Diesseits" (II. 577.) Az *immanentia* kora ellentétben a *keresztény képzelet transcendentalitásával*. A ker. askesis félelmetesen sovány és sötét szenteket teremt. A festményeken minden csak alak s még pedig eltorzított, rút alak és előtér. A földi szépen érzett gyönyört feláldozták a túlvilágnak. Az ellentétes elemek áthatják egymást a modern művészetben, melynek legfontosabb vivmányai a *tájkép*, s [illegible]. A zene haladásában nehezebben mutatható ki e fokozatos fejlődés.

A legérdekesebb ponthoz érkeztünk : van-e haladás *vallás-erkölcsi* tekintetben? S e kérdésre Rocholl nem-mel felel, mert a vallás-erkölcsi javulás egyéni változást, újjászületést tételez fel. Hanem az ú. n. társadalmi morál változik, fejlődik, tehát a haladást nem zárja ki. A mi az emberiség socialis életküzdelmeiben ma erény volt, holnap talán bün lesz. Macchiavelli a magas politikai czélok elérésére a gyilkolást még mint művészetet tanítja.

A socialis ethika főelvei a társadalmi hatalmasságok, közvélemény, hirlapok vezetése és nyomása alatt fejlődhetnek s e különböző faktorok harcza és mozgása idézhet elő bizonyos maximákat, melyek a közerkölcsiség, a legalitas rendszerének oszlopait alkotják. Ez a collectiv erkölcsiség *lett és meg fejlődhetik*. De ez a haladás csak külsőleges. S éppen ez az alapja annak az elszomorító jelenségnek, hogy a modern culturnépek társadalmi életének fényes felszine alatt mindig fenyegetőbb mértékben lép fel az általános erkölcsi sülyedés. A társadalmi morál haladása mellett a vallásos érzés állandó sülyedését észleljük. „Collectiv erkölcsiségben, közmorálban lehetséges a haladás, de tulajdonképeni vallásos haladás nem lehetséges" (II. 583.) Miért? Mert a vallás nem kivülről, nem neveléssel, vagy öröklés útján jő, hanem az egyénnel születik, mint új élet.

Ezekben kivántam ismertetni Rocholl történetbölcseletének alapgondolatait. Most röviden még csak egy nehány megjegyzésre szorítkozom.

Módszere kérdésével áll összefüggésben főhypothesise, melyre rendszerét építi. Inductio alapján hypothesis által a deductiohoz jut, egyesitvén igy az inductiv és deductiv módszert. Szerinte ugyanis a szellemélet megértésére az inductio nem vezet ; ezen az úton csak a természeti élet magyarázatáig jutunk.

A természet mai létformája nem az eredeti, nem a „tiszta természeté," hanem az eredeti létalak az embernek valamely erkölcsi

tette következtében egy fensőbb állapotból a mai anyagiságba sülyedt, a melyből az emberiség megdicsőűlésével megint fel fog emelkedni s „a tiszta természet“ jövendő látformája, létfeltételei között az emberi szellem mostani „éjjeli tudata“ meg fog világosodni s az ennek mélyén virtualiter ma is meglévő, de szunnyadó erők és tehetségek nyilvánúlni fognak a használat folytán. Az anyag ilyen felfogásának forrása az a gondolat, a mely szerint az anyag maga a sötét, a rosz, a nehézség. Lotze szerint az anyagiság, a testiség csak emberi felfogási formája oly lényeknek, melyek egymáshoz és hozzánk intelligibilis vonatkozásokban állanak. E felfogás szerint a testiség csak subjectiv megjelenési forma, csak phaenomenon. Rocholl érzi, hogy az emberi szellem az érzékvilágtól, a testiségtől van feltételezve; de e testiséget valódinak, nem pusztán megjelenési formának mondja, s az emberi szellemet e testi feltételezettsége nélkül nem tudja gondolni. Már most meglévén győződve arról, hogy az emberi szellem az istenivel való egyesűlésre van rendelve, hogy testiség s általában az érzékvilág ne álljon közöttük válaszfal gyanánt, ennek is meg kell dicsőűlni az „istenemberben“ s általa a megváltott emberiségben. E szerint tehát Isten czéljainak utolsó eszköze a testiség. Mellőzve itt a gondolatsor dogmai oldaláról támadható kifogásokat, milyeneket vallási meggyőződésünk nevében nagy számmal emelhetnénk, az anyagnak e magyarázatát bölcseleti szempontból sem fogadhatjuk el. Ez a vallásbölcseleti alapnézet nincs megalapítva azzal a kényszerűséggel, melyet logikai gondolkodás elfogadhat. Ez a hypothesis nem állhat meg az anyagnak azon magyarázata mellett, melyet a természettudományok mai fejlődési fokukon adnak. Az anyag magában nem rosz, nem nehézség; sőt egyik tárgyat a másikhoz vonja, tehát a közösség köteléke. Az anyag nem sötét, sem világos, hanem teljesen közönyös e két érzet iránt. Hiába hivatkozik Rocholl az újabb természetbölcseletre, a mely szerint a látható anyag láthatatlan, anyagtalan elvek eredménye, Leibnizra, ki az anyagot a monások zavaros állapotából magyarázza, Fechnerre, Lotzere, mert mindezekben nincs meg a szükségképeniség jellege gondolkodási törvényeink szerint. Aztán Leibniz, Fechner, Lotze nem is vonhatók e hypothesis támogatására, mert szerintök az anyag bizonyos alsóbb rangú szellem; élő ugyan, de öröktől fogva, nem pedig egy magasabb állapotából sülyedt mostani anyagiságába.

Igaz Rocholl állítása, hogy a tudományból és bölcseletből nem lehet kizárni a hypothesist, a melynek bizony a tudományok számtalan sok vivmányt, felfedezést köszönhetnek. De az is általános

igazság, hogy a hypothesisnek csak akkor van tudományos becse, ha utólag igaznak bizonyúl be, azaz ha a módszer érdekében kénytelenek vagyunk felvenni s az ebből folyó következtetések a tapasztalás tényeiben folytonos igazolásukat találják. De hát igazolja-e a tapasztalás az anyagnak a nekünk láthatatlan természetből való származását, mint torzképződményt? És mi nyújtja a történelmi kényszerűség biztos zálogait arra nézve, hogy ez anyag megint visszaváltozik eredeti állapotába, a láthatatlan természet formáját vévén fel?

Igaz, hogy találkozunk a vallásbölcsészet történelmében oly mystikus irányzatokkal, a melyek szerint a tiszta természet valamely krizis következtében az ember teremtése előtt a durva anyagiságba sülyedt; ámde ebből ama metaphysikai tételek igazságát csak nem akarja következtetni szerző?

Schelling mysticismusával sok találkozási pontot találunk Rocholl rendszerében. Schelling természetbölcseletében nagy űr marad a véges és végetlen között, mert az érzéki világ előállása az alapból (Urgrund, vagy Ungrund) való fejlődéssel nem egyeztethető össze Isten feltétlenségével (Absolutheit.) Ez a hiány Rochollnál is megvan. Sőt ő az anyagvilágnak a mostani létformája előtti létével nem is foglalkozik, nem is akarja azt magyarázni. Egyszerűen felveszi a tételt, hogy az érzékvilág mostani létformájában nem az eredeti, az igazi, hanem az, a minek nem kellene lenni (das Nichtseinsollende.) Egy sülyedés állott be először a szelleméletben, a tudatban s ezt megérezte később a természetélet is. De hogyan történt e sülyedés, miért és mikor? e kérdésekre nem felel. „*Valahol és valamikor* — mondja Rocholl (II. 114.) — egy katasztrofának kellett történni, a mely általános bomlást és sülyedést okozott, mely az ember idealis feladatának összhangját megzavarta; ez az istentudatban kezdődött s a nyelv- és népsokaságot okozta.“ Nem physikai vagy értelmi, hanem ethikai katasztrófa volt ez (II. 117.), melyben az egységes istentudattól elszakadt az öntudat s a formák sokaságát létesítette; azután megtörtént ugyanez értelmileg és physikailag is. Innen a samanismus, a kigyók és ősök imádása a népek ős culturája, mythologiája korában (II. 132.)

Az egységes istentudat megbomlása, az öntudat formáinak sokasága a polytheismust vonta maga után; történelmileg a fejlődésnek csak ez utóbbi mozzanata mutatható ki. E történetileg adott polytheismusról visszaszáll praehistorikus időkre s a tudat sülyedését igaznak bizonyúló hypothesisnek tekinti. A physikai sülyedést is felveszi, mert Rochollnak, mint Schellingnek is, az anyag mai formá-

jában az, a minek nem kellene lenni. A geologiai anyagnak életét Lotzeval kötött vagy akadályozott életnek (gehemmtes Leben II. 109.) nevezi: de ez a kötött élet „egy magasabb és tulajdonképeni életet“ tételez fel, melynek elemei szabadabb mozgásban az ellentéteket kiegyenlitik. De — ime ez a magyarázat!? „irgend eine Ursache zerbrach das freudige Ineinander in ein hartes Ausser- und Nebeneinander.“ Tehát magyarázat helyett megint hypothesis, melynek semmi kényszerítőleg meggyőző ereje nincs. E feltétel theologiai szempontból talán számtalan nehézséget szüntetne meg; talán megmagyarázható lenne általa a physikai és erkölcsi rossz eredete, szerepe és lényege. De a tapasztalás nem igazolja a hypothesis jogosúltságát s ezért nem fogadhatjuk el. Rocholl maga sem bizik e hypothesisében s ezért minduntalan a legújabb természetbölcselet tanaira hivatkozik, de a mint kimutattuk, nem helyesen, mert ezek szerint az anyagnak inmaterialis élete nem valamely ethikai sülyedés eredménye, hanem eredeti.

Ismertetésemnek végére értem. Összegezem most az eredményeket. Kiemelem előnyeit, de nem hunyok szemet hézagai, hibái előtt sem, mint az Allgem. conservat. Monatsschrift referense[1]) Előnyéűl tudom be, hogy a történelemnek astralis és telturis szinterét nagy vonásokkal finoman színezve, a természettudományok biztosított eredményeit a maguk helyén kellően méltányolva, nagy látókört nyit meg az olvasó előtt. De ráakadván előre kieszelt hypothesisére, a járt ösvényt elhagyja, az egymásba fogózó, de meg nem okolt felvételek lejtőjére jut s itt az új légkörben szinte gúnyolni látszik az előbb kedvvel járt útat.

Érdeme, hogy könyve minden sorát keresztény hit s az ehhez való rendűletlen ragaszkodás jellemzik, hogy a ma már tudományosan is tarthatatlan materialismus ellen száll sikra, de feladatát, melyet maga elé tűzött, nem végzi el kielégítő eredménynyel. A történetbölcselet tudományát egy lépéssel sem vitte előbbre. Ereje a kis dolgokban van, nem a rendszer egészében. Kevés vonással könyed, megkapó képeket rajzol. De a régen felvetett problémák nála is megoldatlanúl maradnak. A történelem nagy folyamának beszorítása három concentrikus körbe, erőltetett. Elmosódó, szintelen, élet- és tartalomnélküli keretek. Mintha a gazdag valóságot ily mesterségesen kieszelt rámákba be lehetne szorítani! Vagy pedig a történelem munkája csak e körökben nyilvánúlna! Profécziái ellenmondásban

---

[1]) 1893. febr. szám.

állanak rendszerével, mert ő maga is elismeri, hogy a jövőre vonatkozó legvalószinűbb számításokat a lángész vagy a szenvedélyek viharából előtörő beavatkozások egész váratlanúl megzavarhatják.

A világtörténelmet egyedűl csak az embernek az Istenhez való viszonyában s még inkább csak a Jézus váltságában fogni fel, magyarázni, birálni és méltányolni, legalább is egyoldalú felfogás, a mely nem meríti ki a dolog egész lényegét, nem számol azon értelmi, érzelmi és akarati, továbbá azon geologiai, éghajlati, ethnologiai, ethnographiai stb. stb. tényezőkkel, melyeknek convergáló összmüködése a világtörténelmet teszi, kialakítja. A szabadakarat kérdését, minden történetbölcselet főproblémáját csak érinti, de nem tárgyalja érdemlegesen. A történetbölcselet nehézségeinek felsorolásánál nyiltan bevallja, hogy a ki ezt exact tudománynyá akarja emelni, jól teszi, ha teljesen lemond minden reményről (I. 391.). Az első rész előszavában a népéletnek csak megközelítőleg kielégítő képét igéri, de a második rész utolsó fejezetében már ezt olvassuk: *Die Idee,* welche wir fanden, *ist aber nicht eine beliebige, sondern eine ewige, in sich notwendige.* Und darum ist' s nicht *eine* Philosophie der Geschichte, welche wir darbieten . . . . Was wir darbieten, ist wesentlich *die* Philosophie der Geschichte (II. 603.)

Ezek után éppen nem osztozunk Freybe A. itéletében, mely szerint Rocholl könyve egy világkönyv (Weltbuch), mely évszázaknak lesz világító fáklyája és gyümölcsöket teremve halhatatlanúl fog működni s megérdemli, hogy az ephemer irodalom árjából, mint drágagyöngy kiemeltesék[1]). Rocholl maga is művét igen helyesen csak „időszerű kisérletnek" mondja, ámbár a könyv végén saját állítását megczáfolja. A dicséretben már kevésbé buzgolkodik Baumann a (Göttling. gelehrt. Anzeigenben 1893. 11. sz.) s csak annyit enged meg, hogy lebilincseli a figyelmet s gondolkodásra indít. A mi itéletünk, hogy e műben a legheterogenebb irányok és gondolkodási elemek vegyülnek szerencsétlenűl, a hasonló irányú művek között csak nagyon középszerű helyet foglal el, de ez itéletet nem terjesztem ki az első negativ kritikai részre. E történetbölcselet negative jó szolgálatokat tehet, mert azt az igazságot erősíti meg, hogy a tudományt orthodox egyházi és dogmatikai szempontból tárgyalni nem lehet, ilyen érdeknek alárendelni nem szabad.

[1]) Allgem. conservat. Monatsschrift 1893. febr. sz.

DR. GÁL KELEMEN.

A bölöni zsinat.

(Aug. 25. 26, 27)

I.

Dániel Gábor főgondnok megnyitó beszéde.

Méltóságos és főtisztelendő Zsinati Főtanács!

Félszázadnál több idő telt el, mióta Bölönben az utolsó zsinat tartatott.

A történelem alig jegyez fel korszakot, melyben nagyobb átalakulás történt volna, mint ebben.

Az 1848-iki események hatása az egész emberiségre kiterjedett.

A szabadság, engyenlőség, testvériség jeligéje alatt jött létre a sajtószabadság is, korunk nagy hatalmának egyike.

Azonban mint minden nagy reform, ugy ez sem létesült nagy rázkodás nélkül.

Félreértés szülte az önvédelmi harczot, mely nemzetünk hajdani vitézségét nemcsak feltüntette, de dicsőséggel tetézte.

Következtek erre a sötét évek, az elnyomatás korszaka. Végre a sötétség oszlani kezdett. Az ellenfelek kezdték egymást megérteni. A multra a feledés fátyola vettetett, melyet a kiegyezés követett.

Alkotmányunk a viszonyoknak megfelelően helyre lett állitva.

Mindezen események, melyek gyökerében alakitották át társadalmunkat és politikai életünket, hatással voltak vallásos életünkre is.

Ez sem kerűlhette ki a változó korszak tüneteit. Része volt az elnyomatásba, ugy a feltámadásba.

Minden intézmény csak szabad légkörben fejlődhetik.

Ezt igazolja egy visszapillantás fél százados beléletünkre.

Leküzdve a viharokat, hála a Mindenhatónak, egyházunk megerősödött.

És ha azt szeretetünkkel ápoljuk, buzgóságunkkal tápláljuk, jövője nemcsak biztositva lesz, hanem méltó helyet fog elfoglalni más felekezetek körében is.

Épp azért tulajdonitok én nagy fontosságot a zsinati gyülekezeteknek, mert ez fokozza a vallási érzületet.

Nem olyan az, mint egy Kolozsvárt tartani szokott főtanács, mely ugyszólván zárkozott körben foly le.

Ez nem ád közéletünknek elég jelt. Bizonyos körön kivül alig van hatása. De egy zsinat, mely évek folyama alatt bejárja egyházunk köreit, melynek ünnepléseiben részt vesz egy nagy tömeg nagyja és

apraja, férfiak és nők, oly jótékony hatással bir egyházi életünkre és annyira emeli a vallásos buzgóságot, hogy azt más módon pótolni nem lehetne.

A központtól távollevők látják vallásközönségünk vezérférfiait, hallják főpásztorunk és lelkészeink magasztos szónoklatait, melylyel az Urnak igéit terjesztik.

Összejön ez alkalommal egyházunk nagyja-apraja, ismerkednek együtt, barátságot kötnek és igy tömörül egyházunk egy egészszé, mely csak egy feladatot ismer, u. m. annak jólétét előmozditani.

Ha szintén tanácskozásainkban olykor eltérő nézetek is merülnek fel, ezt nem az ellenzékieskedés vágya, hanem vallásunk iránt viseltető buzgóság idézi elé.

Vezesse tanácskozásainkat továbbra is ez a szellem.

Mert egyházunk fentartása sarkkövének egyike azon egyetértés vala, mely a világi és egyházi férfiakat vezette.

Ez az összhang adja meg az erőt nekünk.

És ez oly szépen fejlődhetik a nélkül, hogy egyik a másik felett uralkodni kivánna.

A világiak feladata főkép az anyagiakban, az egyháziaké a lelkiekben nyilvánul. Ezek ismerik hiveik érzületét ; ezek hathatnak leginkább reájok, fokozhatják vallásos buzgóságukat a szószékből, valamint azon kivűl is.

Közös feladatunk a közoktatás, a népnevelés előmozditása, mely magába véve oly feladat, melynek megoldása még válvetve is minden erőnket igénybe veszi.

Tartsuk mindig szem előtt, hogy vallásközönségünk gyökereit egyházaink alkotják. Ezek ápolása nélkül vallásközönségünk élő fája fenn nem állhat. Mennyire csak lehet, erősitsük ezeket a fő alkatrészeket. Ugy igyekezzünk azok gondozói sorsán segiteni, hogy mennél kiválóbb egyének keressék a lelkészi pályát, melynek hivatása magasztos, de fáradságos, ha hivatásának egész odaadással meg akar felelni nemcsak a templomban, de hiveinek lelki gondozásában is.

Mire, tekintettel a közelebb életbe lépendő egyházi törvényekre még nagyobb mérvben leend szükség, mint eddig.

A polgári házasság az egyöntetüség követelménye, és indokolt, mert a házassági kötelékben oly esetek merülnek fel, melyek polgári uton oldandók meg. Azonban ohajtandó e mellett a házasság kötést az eddigi egyházi szertartás szerint úgy szólván szentesiteni. Mi csak ugy kivihető, ha a lelkészek a hiveik vallásos érzületére képesek hatni.

A válópereknek polgári utra való terelése szintén a felekezetek különböző eljárásai miatt vált szükségessé és kifolyása az egyenjogosságnak, ugy az anyakönyvek polgári uton való vezetése.

Mindezen reformok mély hatásuak vallásos életünkre és nem kis jövedelemtől fosztják meg a különben is csekély javadalmazással biró lelkészi karunkat. Azonban az állam remélhetőleg illőleg fogja kárpotolni azon lelkészi kart, mely hivatásának nemcsak annak teljesitésével, de hazafias szellemben igyekezett megfelelni. A mi

lelkészeink nemcsak az unitárius, hanem a hazafias szellemet is terjesztették, nemcsak az egyháznak, de a hazának is éltek és élnek.

A protestans lelkészi kar részéről egy hang sem emelkedett fel az egyházi reformok ellen, pedig azok reájok hatnak legérzékenyebben, nem engedte ezt hazafiságok.

Az egyházpolitikai törvényjavaslatok tárgyalása nagy küzdelmet fejtett ki a főrendiházban. Az eredeti javaslat szabadelvü szövegének egy részét el kellett ejteni, hogy legalább ennyi létesűlhessen.

De áttérve vallásközönségünk fejlődésére, ha szintén egyházunk anyagilag gyarapodott is, de tekintettel a növekedő szükségekre, a kor igényelte haladásra, az még sem oly kedvező, mint némelyek hiszik.

A kolozsvári főtanodánk újra épitése — daczára a remélhető államsegélynek — oly nagy kiadással fenyeget, mely csaknem felül mulja a rendelkezésre álló alapjainkat. A mellett a székely keresztui tanodánk épületének kibővitése, több osztály beállitása a tanerők emelését követelik. Erről gondoskodott részben boldogult Derzsi János atyánkfia, de ezen nemesczélu hagyaték csak a végrendelkező által kijelölt alapitványok törlesztése és a pénzalap megalkotása után forditható ezen czélra. Sőt a tanoda mostani szervezetében több teendőket követelnek az államközegek, melyek miatt már másodszori megintésben részesültünk.

Ha elhallgatom másféle egyházi szükségleteinket, csupán ezen két tanodának kiépitése, illetőleg kibővitése és felszerelése oly tetemes kiadást von maga után, mely vallásközönségünk vagyoni gyarapodásának mérlegét nagyon lesülyeszti.

A jelenlegi csekély kamatláb, a kedvezőtlen gazdasági viszonyok, mind hátrányoson hatnak anyagi fejlődésünkre.

Azonban valamint eddig az akadályokkal a legválságosabb időben is sikerűlt megküzdenünk, remélem most, és jövőben is buzgóság, takarékosság és áldozatkészség mellett, egyházközönségünk jelzett szükségletei fedezve lesznek.

Ez lebegett több jóltevőink szeme előtt, kik közül ez uttal csak a legnagyobbat emlitem.

Csaknem felesleges megneveznem. Ez boldog emlékezetű Berde Mózes, Háromszék szülöttje, ki fejedelmi adományával járult vallásközönségünk vagyoni állásának gyarapitásához. De ezen örökséghez sem juthatunk küzdelem és költség nélkűl, a mellett annak felhasználásánál korlátot vett a végrendelkező akarata.

Berde Mózes, kihez engemet csaknem 60 éves háboritatlan barátság kötött, mint hazafi, válságos időkben nemcsak szülőföldén, hanem hazánk más részeiben is különböző minőségben hiven teljesitette kötelességét. A mellett élt egyházának. Maga iránt nagyon takarékos volt, de csak azért, hogy egyházának minél többet gyüjthessen: ez volt életczélja, melyet meg is valósitott. Élni fog örökre hálás emléke közöttünk, mely nemzedékről nemzedékre száll.

Helyén láttam ezen nagy jóltevőnkről ép itt szükebb hazájá-

ban kegyelettel megemlékezni, annál inkább, mert a közelebbi zsinatunk óta ragadta ki a halál körünkből, és ez által is kivántam hálás emlékezetének kifejezést adni, azon meggyőződésben, hogy a gyülekezet összes tagjai ebben velem együttéreznek.

Hálátlanság lenne, ha ez alkalommal is nem emlékeznénk meg amerikai és angol hitrokonainkról, kiket hozzánk nem a vérség, hanem a vallás, a hit közössége és az ezekből eredő rokonszenv és barátság köt össze, mely egyuttal nemzetünkre is kihat. Nagybecsü ezen egybeköttetés reánk nézve, mely vallásunk fényét emeli. Mely nemcsak a rokonszenvben, de segélyezésben is nyilvánul.

Ez alkalommal is van szerencsénk bosztoni tisztelendő lelkész Lyon Vilmos urhoz, mint az amerikai és angol unitáriusok képviselőjéhez.

Pár szóban meg kell emlitenem azon javaslatot, mely vallásközönségünk hatóságainak szervezetéről kiadatott és mely különböző nézetek nyilvánitására adott alkalmat.

Nézetem szerint a teendők ezen körben is annyira megnevekedtek, mikép azt az eddigi módon kezelni alig lehet.

Reform kell, de ezt nem vihetjük ugy keresztül, hogy ez által egyházi szervezetünket megrázkódásnak tegyük ki. Ovatosság és körültekintés szükséges, a mellett a szerzett jogok érintetlen hagyása.

Alig van eset vala mely alkotmányos országban, hogy megszerzett egyéni jog élvezetétől az illetők megfosztassanak. Igy van ez a politikai életben a jogosult képviselő választókkal. Ezt lehet alkalmazni a mostani konsistorokra is.

Ha a különböző alapok és birtokok kezelését tekintjük, ugy másfelől az általam jelzett szükségleteket, a közigazgatás fejlődését, mely kihat vallásközönségünkre is, minden gondolkozó egyháztagnak át kell látnia, hogy az eddigi szervezeten módositanunk kell.

Püspökünk egész odaadással kezeli vallásközönségünk ügyeit. Uj és fiatal erőt nyertünk báró Petrichevich Horváth Kálmán cs. és kir. kamarás főgondnok társamban, ki a központ közelében lakván, egyházi ügyeinek vezetésében egész buzgósággal segédkezik. És ha szintén nem tagadhatjuk meg mind azoktól, kik vallásközönségünk ügyeit a központban kezelik, a szakértelmet és szorgalmat, önként merül fel azon kérdés: vajjon még meddig győzik igy a folyton nevekedő munkát.

Nem tekintem feladatomnak ezuttal részletekbe bocsátkozni, csak jelezni kivántam egy reformnak szükségességét. Meg kell találni azon módot, melylyel ez az érdekek megóvása mellett és tekintettel anyagi helyzetünkre, keresztűlvihető.

Szóval: elé kell késziteni a tárgyat a jővőre, mely ugyan már különböző alakban több főtanácsi üléseinkben felmerült a nélkül, hogy megoldást nyert volna.

Tulhaladná azon határt, mely egy megnyitó beszédet korlátol, ha még részletekbe bocsájtkoznám.

Az előforduló tárgyak jelezve vannak a tárgysorozatban és midőn ezekre felhivom a méltóságos és főtisztelendő Zsinati Főtanács

tagjainak becses figyelmöket, fogadják kérem szivélyes atyafiságos üdvözletemet, melylyel ezen Zsinati Főtanácsot megnyitottnak nyilvánitom.

II.

Jelentések.

1. Püspöki jelentés.

Méltóságos és Főtisztelendő Zsinati Főtanács!

Mielőtt évi jelentésemet, mely Isten kegyelméből ezuttal a 19-ik lesz, megtenném, a legnagyobb örömmel hozom tudomására a Mlgs. és Főt. zsinati főtanácsnak, hogy legkegyelmesebb Urunk és Királyunk Ő Felsége Bánfi-Hunyad környékén tartandó őszi hadgyakorlatok alkalmából, f. évi szeptember hó 22-én Kolozsvár városát ismételten legmagasabb királyi látogatásával fogja szerencséltetni. E kilátásba helyezett legmagasb királyi látogatásról miniszterelnök, Br. Bánffy Dezső ur ő Nagyméltósága kegyes levén engem is értesiteni, a legnagyobb örömmel siettem, a miniszterelnök ur ő Nagyméltóságának bejelenteni, hogy legszentebb hazafiui kötelességünknek ismerendjük Ő cs. és apost. kir. Felségének ez alkalomból vallásközönségünk részéről is hódolatunkat bemutatni, s egyuttal tisztelettel megkértem a miniszterelnök ur ő Nagyméltóságát, hogy e czélból vallásközönségünk küldöttségének elfogadását kieszközölni méltóztassék. Ehez képest alkalmunk lesz, alig 8 év után épen Kolozsvárt, szent vallásunk bölcsőjénél ismételten megjelenni Ő Felsége legmagasabb szine előtt s vallásközönségünk alattvalói hódolatát a trón zsámolyához letenni.

Addig is, mig ezt megtehetnők, bizonyos vagyok benne, hogy a Mlgs. és Főt. zsinati Főtanács minden tagjának ajkáról veszem el a szót e pillanatban, ha azt mondom: Éljen a király!!!

Évi jelentésemet a következőkben teszem meg:

1. Belső emberek változása a mult évi egyh. főtanács óta:

a) Lelkészeknek rendeltettek: Benczédi Domokos l. jelölt Csegezbe; Nagy János ny.-gálfalvi l. Ny.-Szt. Lászlóra, Gál Elek vadadi lelkész Ny.-Gálfalvára; Szász András l. jelölt Vadadba; Sárosi József tarcsafalvi l. Csókfalvára.

b) Segédlelkésznek: Nagy Lajos l. jelölt Hódmező-Vásárhelyre.

c) Kántortanitóknak, illetve kántoroknak: Kovács Elek a szováthi állami iskolai tanitója ugyanott kántornak; Marosi Lajos képezdei növendék kántor-tanitói helyettesnek, Vadadba; Benczédi Ferencz okl. néptanitójelölt Tarcsafalvára, Biró Domokos, h.-keményfalvi községi tanitó Medesérre; Kozma Miklós nyomáti kántor-tanitó Fiatfalvára kántortanitóknak; Jánosi Ferencz okl. tanitó jelölt Buzaházára tanitónak.

d) Nyugalomba mentek: Szabó Lajos, vadadi; Márkos Albert tarcsafalvi, Darkó József fiatfalvi kántor-tanitók, Gyöngyösi Dénes ny. szt. lászlói lelkész afia és elbocsáttatott Fekete József csokfalvi l. afia.

e) Meghalt; Sándor Ferencz nyug. lelkész afia.

f) Ürességben vannak: a bordosi, bözöd-ujfalvi, iklandi és tarcsafalvi lelkészi, a haranglábi, kaali, dézsfalvi, nyomáti kántortanitói és a t.-szt.-györgyi kántori állomások.

2.) Lelkészi szigorlatot tettek: Szász András, jelenleg már vadadi l, Geréb Zsigmond szintén alkalmazott lelkész-helyettes Szőkefalván és Deák Ferencz, mindnyájan jeles eredménynyel. Lelkész jelölt van Oxfordból közelebbről haza érkezett Józan Miklós és Lőfi Ödön az őszszel Oxfordba menendő l. jelöltekkel 5; a tanfolyamon szintén 5, a kikből 2. már szigorló. Hogy a jövő isk. évre hány lép be, még nem tudom.

3) Az anyakönyvi és népesedési kimutatások szerint egyházunkban 1894-ben

A kereszteltetett a) fiú 1200
b) leány 1019

Együtt 2219 új szülött, 194-el kevesebb mint 1893-ban. Ebből házasságon kivül született 238.

B Konfirmáltatott a) fiú 465
b) leány 509

Együtt — 974 novendék; 63-mal több, mint 1893-ban.

C Összeeskettetett: a) mentvénynyel 276
b) hirdetéssel 311

Együtt — 587 pár, 27 párral kevesebb, mint 1893-ban.

D. Meghalt a) a férfi nemből 817
b) a nőnemből 769

Együtt 1586, több 201-el, mint 1893-ban.

D Átállott egyházunkba 426
kilépett egyházunkból 76

E szerint — 350-el több jött hozzánk, mint a mennyi kilépett.

F A lélekszám volt 1894. év végén 64335
„ „ „ 1893 „ „ 63688

Évi gyarapodás 647

Az iskolákról szóló kimutatás a tanügyi jelentésben.

4. A közvetlen püspöki vizsgálat alatt álló 6 anya- és hozzájok tartozó leány egyházközségek a vonatkozó számadások szerint 1894-ben bevettek 37244 frt 75 krt, kiadtak 34695 frt 12 krt, és igy megtakaritottak 2549 frt 63 krt Ez évre, áthozott pénzvagyon állaguk pedig 138,224 frt 03 kr, a mi a megelőzött évhez képest 6761 frt 60 kr. gyarapodást mutat. Félreértés kikerülése végett

megjegyzem, hogy itt a szóban levő egyházközségek vagyonállaga összesitve lévén, a feltüntetett évi gyarapodás is ilyen módon van számitva. Mert különben budapesti egyházközségünk pénzvagyonának évi gyarapodása egy magában 9094 frt 91 krt tett, csakhogy több egyházközségnél apadás levén a vagyonban, igen természetes, hogy az összesitésnél ez az előbbi szám rovására esik. De terhe is van több egyházközségnek és pedig 13638 frt 83 kr, a mi különben jobbára telekvásári és épitkezési teher.

Személyesen különben a püspöki vizsgálat alatt álló ekklézsiák közül ez évben csak tordai ekklèzsiánkban jártam, ottani lelkészünk Albert János afia 50 éves lelkészi és tanári jubeleuma alkalmából, melyet az egyházközség mindnyájunk által tisztelt derék lelkészéhez méltóan ünnepelt meg f. évi máj. 5-én, egy 1000 koronás alapitványt is tevén nevére az egyházközség javára. Ezt az alapitványt aztán ott helyt Dr. Brassai Sámuel afia, vallás közönségünknek nemcsak koránál, de tudományánál fogva is disze és ékessége, a jubiláns iránti különös tiszteletből 200 koronával pótolta meg.

A mult julius havában meglátogattam még szováthi ekklezsiánkat, a mely kolozs-dobokai egyházkörünknek ez évben ott tartott közgyülése alkalmából engem szintugy, mint főgondnok Mlgs. Br. Petrichevich Horváth Kálmán urat külön is meghivott kebelébe. A közgyülések tartása a Kolozs-Doboka körben csak a mult évben indittatván be, szováthi ekklezsiánkban ez volt az első ilynemü gyűlés. A főgondnok urral tett együttes megjelenésünket tehát ez alkalomból nemcsak az ekklézsia, hanem a köri közgyülés is igen szivesen fogadta. S van okom hinni, hogy azok az ünnepélyességek, a melyek ott ekkor részint a templomban, részint azonkivül lefolytak, szóváthi ekklezsiánk életében nem maradnak nyom néikül.

5. A Br. Baldácsy-alapitvány meghatalmazottainak f. évi jun. 5-én Budapesten tartott közgyülésén személyesen résztvevén, alkalmam volt a prot. püspöki kar szintén jelenlevő tagjaival érintkezni s nézeteinket az egyházpolitikai törvények életbe léptetésével szükségessé válandó egyházi intézkedésekre nézve kicserélni, t. i. hogy minő utasitások lennének adandók a lelkészeknek a törvényekhez alkalmazkodva a keresztelések, esketések, temetések s az egyházi anyakönyvek vezetése körüli eljárást illetőleg. E czélból f. évi aug. 6-ra egy Miskolczon tartandó közös értekezletre is meg lettem hiva. De abban épen zsinati főtanácsunkra szükséges előkészületeimmel járó elfoglaltatásaim miatt sajnálatomra nem vehettem részt. Mivel pedig az egyházpolitikai törvények okt. 1-el életbe lépnek, részünkről a lelkészeinknek adandó utasitásokat elkészitettük s azok jelen zsinati főtanácsunknak is egyik fontos tárgyát fogják képezni. Részemről csak annyit kivánok itt megjegyezni, hogy bár ezek a törvények egyházunkat több mint 300 év óta gyakorolt jogaiból némelyeket megszüntetnek, de miután a vallás lényegét nem érintik, nincs okunk azok miatt aggódni; sőt a mennyiben ezeknek a törvényeknek megalkotását hazánk magasabb állami érdekei mintegy parancsolólag követelték s azokkal a szabadelvüség utján is egy ujabb lépést tett

nemzetünk, hazafiui örömmel üdvözölhetjük; természetesen nem mulasztván el a törvények tiszteletben tartása s azokhoz való alkalmazkodás mellett megtenni mindent, a mivel egyházunknak tartozunk s a mivel annak érdekeit szintén előmozdithatjuk. Mert tény az, hogy az uj törvények uj kötelességek elibe állitanak s tőlünk függ, hogy azok mint vallásközönségnek is hasznunkra és előnyünkre váljanak.

6. Mikor a Br. Baldácsy közgyülésre felmentem, szerencsés voltam Budapesten találni főgondnok Mlgs Dániel Gábor urat is. Ez alkalmat tehát felhasználtuk arra, hogy az uj vallás és közoktatásügyi miniszter Dr. Wassics Gyula ő Nagyméltóságánál személyesen is tisztelegjünk vallásközönségünk nevében. Megjegyzem, hogy megelőzőleg a mult év november havában akkori miniszter Br. Eötvös Loránd ur ő Nagyméltóságánál szintén együttesen tisztelegtünk volt. Körülményesen megismertetvén a miniszter urral egyházunknak, papjainknak és tanárainknak helyzetét, szerencsések voltunk a miniszter urtól azt az igéretet nyerni, hogy egyházunkat s ennek ügyeit kiváló figyelemben fogja részesiteni. Hasonló igéretet nyertünk Zsilinszky Mihály államtitkár urtól is. S van reményem, hogy egyelőre legalább azon 100,000 frt kiosztásánál, a mely összeg az egyházpolitikai törvények következtében az egyházaknak adandó rendkivüli segély czimén a f. évi országos költségvetésben felvéve és megszavazva van, egyházunknak az E. K. Tanács részéről irásban, általunk szóval is előadott kérése, méltányoltatni fog.

Kapcsolatban az egyházpolitikai törvényekre hivatkozással megemliteni kivánom, hogy egyetlen egy törvényhatóságtól, t. i. a marostordamegyeiből kérdés intéztetvén hozzám az iránt, hogy a mennyiben a megye területén levő felekezeti iskoláink tanitói közül anyakönyvvezetői v. helyettesi tiszttel bizatnának meg egyes tanitók, készek vagyunk-e egyházunk részéről az engedélyt erre megadni: én nem haboztam a kért engedélyt erre megadni.

8. Az angol és amerikai unitárius társulatok ez évben is jelentékeny segélylyel járultak budapesti egyházközségünk szükségeinek fedezéséhez. Az előbbi 75 font sterlinggel, az utóbbi 500 dolárral, a mi pénzünk szerint körülbelől 2000 frttal. Valóban nem tudunk elég hálásak lenni angol és amerikai testvéreink iránt ezen megbecsülhetetlen áldozatkészségükért. A mit levélben meg lehet tenni hálánk, rokonszenvünk és testvéri indulatunk kifejezésére, azt én nem mulasztom el. Ugy az angol, mint az amerikai unitárius társulat titkárával a legélénkebb levelezést fenntartom. Csak azt sajnálom, hogy legalább egyszer személyesen, élőszóval is nem nyilvánithatom e hitrokonsági viszony ápolásának ugy reánk, mint rájok nézve erkölcsi hasznát és jelentőségét. — A mult évi főtanácsra már bejelentettem volt, hogy amerikai testvéreink azon évi nemzeti conferentiájukra mily nagy szivességgel hivtak volt meg. Ujabban hasonló meghivást kaptam angol testvéreinktől az 1897-dik év tavaszán tartandó nemzeti conferentiára is, felkérve ők is, hogy vállaljam el azon alkalomból az ünnepélyes isteni tiszteleten a prédikálást. Kénytelen

voltam azonban angol testvéreinknek is a meghivást megköszönve, kijelenteni, hogy angol nyelven épen prédikálni nem érzem magamat képesnek, ezt a megbizatást tehát nem fogadhatom el, de ha egészségi állapotom és körülményeim megengedik, rajta leszek, hogy a conferentiára elmenjek.

9. Az ügyforgalom számadataival ez alkalommal sem fárasztom a Mlgs. és Főt. zsinati főtanács figyelmét. Részemről egész igyekezettel rajta voltam, hogy egyházunk közigazgatásában fennakadás vagy hátramaradás ne legyen. Az E. K. Tanács is hasonló buzgalmat fejtett ki munkásságában. S ha mégis egyes esetekben talán hiányok vagy mulasztások adták volna elő magukat, ne méltóztassanak ezt sem nekem, sem a kezelő személyzetnek, a tisztviselőknek tulajdonitani csupán, hanem részben legalább a szervezet hiányosságának, a melyre nézve már többször kifejeztem abbeli nézetemet, hogy jelenlegi szervezetünkkel egy minden tekintetben pontos s a kivánalmaknak teljesen megfelelő egyházi közigazgatást elérni nem lehet. S hogy e tekintetben valamely tervvel nem állottam elő s nem állok elő most sem, annak oka az, mert pénzügyi helyzetünknél fogva nem tudom megjelölni ennek kiviteléhez a költségekhez megkivántató forrásokat is. Sok szép és hasznos dolog akadt fenn ezen eddig is egyházunkban s nehezen fogjuk mi megérni azt az időt, a mikor, ha valamit kigondolunk, azt is hozzá tehetjük: *„ennek meg kell lenni“*, hanem mint eddig ugy, ezután is még sokáig kénytelenek leszünk megalkudni a körülményekkel, a régi unitárius buzgósággal megtéve mindent, a *mit megtehetünk* egyházunk és szent vallásunk érdekében.

10. A halál a közelebbi 10 hónap alatt elég kimélve járt el soraink között. Belső embereink közül csak egyet veszitettünk el, már nyugalomban volt Sándor Ferencz afiát, az igazi unitárius lelkészeknek ezt a mintaképét. Egyházi tanácsosaink közül elhunytak még: ifj. Csegezi László Tordán, Szabó Márton M.-Vásárhelyt, Bartók Zsigmond Gy.-Fehérvárt és Koncz György afiai N.-Borosnyón. Utóbbi háromszéki egyházkörünknek is egyik felügyelő gondnoka volt. Az övéik mellett egyházunk is kegyelettel áldozik emléküknek. Nyugadjanak csendesen.

Évi jelentésemet ezzel bezárva, tisztelettel kérem annak tudásul vételét és elfogadását.

Kolozsvártt, 1895. augustus hó 23.

2. *Közigazgatási és pénzügyi jelentés.*

Méltóságos és Főtisztelendő Zsinati Főtanács!

E. K. Tanácsunknak a mult évi E. Főtanács óta végzett működésének közigazgatási és pénzügyi főbb tárgyairól a következő tiszteletteljes jelentést vanszerencsénk eléterjeszteni:

A magas kormánynyal való érintkezésünkben mindenkor a köteles tisztelettől vezéreltetve s egyszersmind vallásközönségünk

érdekeit szem előtt tartva, tettük meg a kivánt felterjesztéseket. Mihelyt E. K. Tanácsunknak hivatalosan értésére jutott jelenlegi vallás és közokt. miniszter Dr. Wlassich Gyula ő nagyméltóságának vallás és közoktatási miniszterré történt kineveztetése, kedves kötelességének ismerte Ő nagyméltóságát magas állásaban üdvözölni, kikérve Ő nagyméltóságának egyházunk és iskoláink iránti jóindulatát.

Egyházunk egyik hű szolgáját, Albert János tordai lelkész és tanár aflát tordai hivei papi és tanári működése 50-ik évfordulója alkalmából egy szép jubiláris ünnepélylyel tisztelték meg, melyben E. K. Tanácsunk képviselője gyanánt a főt. püspök úr és közigazgatósági jegyző afia részt vettek és E K. Tanácsunk üdvözletét átnyujtották. Ezzel kapcsolatban, mint kiválóan örvendetes eseményt megemlitjük, hogy nemes Torda városa a lelkiismeret szabadságának 1568-ban a tordai országgyűlésen történt törvénybe iktatását hazánk ezeréves fennállása ünnepére megfestetni határozta. A festmény egyházunk történelmében is egy kiválóan fontos esemény megörökitője lesz s ezért Torda város fennkölt szellemü áldozatkészsége egyházunk legnagyobb elismerésére méltó.

B. e. Berde Mózsa nagy alapitónk alapitványáról külön jelentés áll a Mélt. Zsinati Főtanács előtt. Mi e helyen azt emlitjük meg, hogy E. K. Tanácsunk meghatározta a néhai életrajza kiadását s a megirásra felkérte és megbizta Benczédi Gergely tanár afiát, továbbá intézkedett, hogy a nagy alapitó emlékének megfelelő siremlék felállitása céljából a tervezet iránt javaslat készittessék. A végrendelet 9. §. értelmében vallás- és közokt. miniszter ő nm. a közalapitványi kir. ügyigazgatóság által több izben jelentést kért a hagyaték állásáról, mit E. K. Tanácsunk a végrendeleti végrehajtók kihallgatása után esetről esetre megadott.

Egyházközségeink vagyoni állapotáról az esperesi vizsgáló székek kimutatásai alapján készült, s ide mellékelt táblázatos iv tanuskodik. Mi e helyen csak a főösszegeket soroljuk fel.

Az esperesi vizsgáló székek munkálkodása rendesen folyt le kivéve a mészkői egyházat, hová a vizsgálószék kivánsága alapján külön vizsgáló biztosokat küldöttünk a régi számadások tisztázása végett. Vizsgáló biztosaink már megtették jelentésüket. A számadások rendeztettek és az ügy a f. évben tisztáztatni fog.

Hiveink áldozatkészségét és buzgóságát a f. évben is számos esetben tapasztalta E. K. Tanácsunk. Épitkező egyházainkban a hivek nagy készséggel vállalják magukra nemcsak a munkában való segédkezést, hanem a pénz adományokat is. Ellenkező eset kivételképpen is csak ritkán fordul elő. Ennek köszönhető, hogy Pipén, Kaálban, Kis-Sároson papiház, Medeséren mesteri ház, Homoród Szt-Pálon tanitói lak és tanterem, Felső-Rákoson tetemes javítás, s számos más egyházközségben több kisebb, nagyobb épitkezés létesült.

A nagyobb és önálló adományok közül megemlitjük: Sándor Ferencz és neje Kovács Juliánna 100 frtos alapitványát a h.-sztpáli egyházköségnek kepeváltságra; Deák János és neje Nagy Juliánna 100 frt értékü alapitványát Abásfalván, Demeter János 50 frt ala-

pitványát Martonosban. Andrási Mihály belsőtelek ajándékát a kedei egyháznak és a Dávid Ferencz-egylet adományát, Simó János „Hiveink lelki gondozása“ czimü értekezés 400 példányát, mely fő-gondnok Dániel Gábor ur őméltósága költségén adatott ki és esperesi uton ingyen osztatott szét.

Egyházainkban több vásár fordult elé. Polgárdii egyházunk az imaház telkét kiegészitette, kövendi egyházunk egy mesteri telket vett s a régit a templom telke kibővitésére hagyta. Megengedtetett, hogy szt.-mihályfalvi egyházunk több kis drb. kopár erdejét s gagyi egyházunk két kis földjét eladja s jövedelmezőbbet vegyen, ellenben nem engedtetett meg a martonosi egyháznak, hogy egy erdejét (33 hold) eladja. A pipei egyháznak megengedtetett, hogy a szalmás zabkepe helyett szemest fizessen.

Pere van a kövendi egyházközségnek erdeje s a tarcsafalvinak havasa miatt. Az utóbbi egyházból ujabban birtokháboritás miatt tétetett panasz, E. K. Tanácsunk megtette az intézkedést.

Tagositási munkálatok kezdődtek Árkoson, a kilyén-szt.-györgyi egyház leány-egyházközségében Szemerján, Bordoson. E. K. Tanácsunk intézkedett, hogy egyházközségek érdekeinek legyen képviselője.

Simó János köröspataki lelkész afia javaslatot és ajánlatot tevén a Romániában lakó hiveink lelki gondozására nézve, E. K. Tanácsunk az adatok beküldésére esperes afiait felhivta s azok alapján fog intézkedni.

Vallás- és közokt miniszter őnagyméltósága 60.658/894 sz. alatt a lelkésztanitókra nézve tudomásul venni méltóztatott a jelenlegi állapotot, vagyis megengedte, hogy lelkészeink tanitók gyanánt működjenek azokban a kisebb egyházközségekben, melyekben rendes tanitó beállitására nincsen meg a szükséges fedezet. A szindi, sinfalvi, ki sárosi, kökösi, csekefalvi, dézsfalvi iskoláknak községivé, illetőleg államivá átalakulása érdekében az intézkedések megtétettek és legtöbb a megvalósulás széléig jutott.

Az E. K Tanács által a mult évben iskolai vallásos tankönyvekre hirdetett pályázat eredményre annyiban vezetett, hogy az iskolai énektanitáshoz irt mű a jutalomra érdemesittetett. A mű szerzője Iszlai Márton kolozsvári énekvezér tanitó afia. E. K. Tanácsunk a mű kiadása ügyét tárgyalás alá vette. A vallástani tankönyvekre beérkezett művek a birálók által nem találtatván megfelelőknek, a pályázat 1896. márcz'us 1. határi lővel ujból kihirdettetett; a női imakönyvre beérkezett két pályamű melyek most vannak birálat alatt.

A b. e. nyugdijpénztár jövedelme és kezelési érdekében E. K. Tanácsunk meghatározta, hogy a nyugdijjárulékok a nyugdijazottaknak csak az illető negyed év 5-ik napja után adassanak ki annyival inkább, mivel a nyugdij előre fizettetvén, a nyugdijazottak ez által nem fognak hátrányt szenvedni.

A maros-vásárhely—szentkirályi társegyházaknak, a lelkésznek Maros-Vásárhelyen lakása érdekében a m.-vásárhelyi egyház már a korábbi években megtette volt a lépéseket, s 1880-ban a püspöki vizsgálaton meghatároztatott egy papi telek beszerzése és berende-

zése. Miután b. e. Derzsi János alapitónk az egyháznak egy házastelket hagyományozott, ez a kérdés is megoldatott s a beköltöztetés megvalósitható lett. Erre nézve a főt. püspök ur megtevén előterjesztését és javaslatát, mindkét egyházrész kihallgatása után az E. K. Tanács meghatározta, hogy a lelkész lakása legyen Maros-Vásárhelyt. A m.-szt.-királyi egyházrészből ez ellen felszólalás történt, de E. K. Tanácsunk megadta a kellő felvilágositást, s igy a kérdést megoldottnak tekinti.

Fegyelmi ügy kettő fordult elő. Néhai Nagy Ferencz ny. lelkész nyugdijának a halála után következő évnegyedre a nyugdij illetéktelenül vétetvén, Péterffy Mihály lelkészt, ki a nyugtán a nyugalmazott lelkész életbenlétét igazolta, a fegyelmi biróság megintésre büntette, mivel a nyugtát az évnegyed előtt irta alá, s mivel a nyugalmazott halála bekövetkezvén, a nyugta kifizetése megakadályozására nem tett semmi lépést. Fekete József csókfalvi lelkész ellen a fegyelmi vizsgálat megindittatott, mivel esperesi, illetőleg püspöki rendelet ellenére a szabályos idő előtt eltávozott.

A pénzügyi tárgyakról E. K. Tanácsunk külön felterjesztések és számadások rendjén fogja megtenni jelentését.

Ezen a helyen megemlitjük, hogy mind a közalap, mind az alapitványok pénztőke jövedelme érzékeny apadást szenvedett a kamatlábak leesése miatt, mi a költségvetéseken már mutatkozik is.

Főiskolánk újra épitése és kibővitése czéljából a Mélt. és Főt. E. Fő-Tanácstól nyert felhatalmazás alapján a b.-magyar-utczában a mult évben bejelentett házastelkek mellé (Gajzágó-féle 15,351 frt. 81 kr, Boér Margit-féle 17,389 frt. 60 kr.) a folyó évben megvásároltuk a még szükséges öt telket (özv. Gál Dánielné-féle [20. sz.] 21,000 frt. Szilly Lajosné-féle 20,000 frt. Beszterczei-féle [10. sz.] 6,000 frt. Pap Ernő-féle [26. sz.] 15,000 frt. Fischer Mór-féle 21,000 frt. s igy az összes telkek vására 115,741 frt. 41 krba került. Kétségkivül tetemes áldozat s azonkivül anyagilag nem is éppen haszonnal jövedelmező, de a jövő érdekében nem volt szabad visszarettennünk az áldozattól. Reméljük, hogy Vallás- és Közokt. Miniszter Őnagym., a ki a főt. püspök és mélt. főgondnok uraknak ez iránt már személyesen is nyilatkozott, egyházunknak a tanügy érdekében tett ezen áldozataihoz tetemes segélylyel fog hozzájárulni s az által megvalósithatóvá teszi a főiskola várva várt felépitését.

A főiskolai kórház részére megvásároltuk a szomszéd telket 9,600 frttal, a mely befektetés jövedelmezőség tekintetében is szerencsésnek mondható.

3. *Tanügyi jelentés.*

Méltóságos és Főtisztelendő Zsinati Főtanács!

E. K. Tanácsunk a lefolyt év tanügyi állapotáról tiszteletteljes jelentését a következőkben teszi meg:

A kolozsvári föiskolánál a tanári karban az a változás történt,

hogy Zalányi János h. tanár az aszódi algimnaziumhoz kineveztetvén rendes tanárnak, az E. K. Tanács helyébe Domonkos Károly tanárjelöltet alkalmazta óraadó tanárnak.

Az E. Főtanácsnak 54—1894. számu határozata értelmében középtanodáink összes tanárait az országos nyugdijintézetbe 52—1894. szám alatt a szükséges okmányokkal bejelentettük, de erre válasz még nem érkezett.

Ptacsnik József tanár afia belügyminiszteri engedélylyel nevét *Perédire* változtatta.

A mi a kolozsvári főiskola kiépitésének ügyét illeti, a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úr Ő Nagyméltósága 241—1894. szám alatt felhivta az E. K. Tanácsot, hogy adjon az ügy állásáról felvilágositást; mire az E. K. Tanács 257—1894. sz. alatt felterjesztette az iskola épitése ügyének mibenállását s tekintettel az épitéssel járó nagy költségekre, kérte a miniszter urat, hogy legalább 100,000 frt. segélyt nyujtson az épités költségeinek fedezésére. E feliratunkra még nem érkezett válasz.

Az E. K. Tanács rendelete értelmében az idei értesitőkben a tanulóknak érdemjegyei is kitétettek s a tordai elemi iskoláról s a polgári iskolában latin nyelvet tanulókról külön értesitő adatott ki.

A sz.-kereszturi gymnaziumnál Szántó Géza okl. rajztanár ez iskolai év végén kineveztetvén rendes tanárnak Keszthelyre, az E. K. Tanács a pályázatot nevezett tanári állásra kihirdette, de a kitüzött határidőre egy pályázó sem jelentkezett. Ehez képest kénytelen volt az E. K. Tanács intézkedni, hogy ideiglenesen póttanárral helyettesittessék az üresedésbe jött tanári állás.

A kolozsvári tank. főigazgató úrnak a sz.-keresztúri iskolában tapasztalt sok hiány miatt tett feljelentésére a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úr Ő Nagyméltósága 62,418—1894. sz. alatt felhivta az E. K. Tanácsot, hogy a hiányokon segitsen, különben harmadszor is meg fogja inteni.

E leiratot az E. K. Tanács 106—1895. számu feliratában a legnagyobb sajnálattal vette tudomásul s kifejtette, hogy a felhozott nagymérvü fogyatkozások mellett nem csekély változtatások történtek. Továbbá, hogy a feltüntetett s általunk is jól ismert hiányok lehető elenyésztetésére ottani isk. igazgatóságunk egy nagyobbszabásu tervet készittetett, a melyből ha csak a torna-csarnokot megépittethetnők, a jelenlegi torna-csarnok felszabadulna s rajz- és disztermül szolgálhatna. E torna-csarnok megépittetésére E K. Tanácsunk 5,000 frt államsegélyt kért s tiszteletteljesen kérte a harmadszori megintés függőben tartását, annyival inkább, mert sz.-kereszturi gymnaziumunk bezárásával kolozsvári főiskolánknak is gyökérszálai vágatnának el és igy az nemcsak egy gymnaziumra, hanem egész vallásközönségünkre mért halálos csapás lenne. Hiszen, miután vallásközönségünk lélekszáma nem oly nagy, a kolozsvári főgymnazium mellett mi sem erőlködnénk annyira a sz.-kereszturi gymnazium fentartása mellett is s elődeink sem hoztak volna oly nagy áldozatokat, ha nem éreznők s nem tudnók, hogy mily nélkülözhetetlen vallásközönségünknek. E

mellett hivatkozhatunk a tank. főigazgató úr azon nyilatkozatára, mely szerint állami szempontból sem közönyös sz.-keresztúri gymnaziumunk léte vagy nem léte, mivel geografiai helyzeténél fogva igen fontos missziót teljesit.

A közeledő ezredéves ünnepélyre való tekintettel E. K. Tanácsunk gondoskodott iskoláink történetének a megirattatásáról. Kolozsvári főiskolánk története megirásával Kovács János tanár afiát, a tordai iskola történetének megirásával Varga Dénes és Borbély György tanár afiait és a sz.-kereszturi iskoláénak megirásával Sándor János igazg. afiát bizta meg.

Kolozsvári főiskolánknál, mint a megelőző években, úgy a jelen iskolai évben is Br. P. Horváth Kálmán áldozatkész főgondnokunk 150 frt. jutalmat tüzött ki a kitűnő tanulók részére Kőváry László iskolai főgondnok afia, iskolánk nemes pártfogója, ez évben is 4 tanulót részesitett czipó-alapitványban.

Egyebekről, valamint a felső-, közép- és összes népiskoláinkról részletes jelentés a tárgysorozat rendjén fog tétetni.

III.

Elintézett ügyek.

Még a fennebbi hivatalos jelentések felolvasása előtt főt. Ferencz József püspök az amerikai és angol unitáriusok képviseletében megjelent William H. Lyon bostoni unitárius lelkészt melegen üdvözli a zsinati főtanács részéről, fölemlitvén amaz érdekes körülményt is, hogy 100 évvel ezelőtt e helységben született bölöni Farkas Sándor, a hires amerikai utazó, ki mint egy második Kolumbus, úgy fedezte fel Amerikát a magyar nemzetre nézve, melynek szabad gondolkozása, jeles intézményei jótékony hatással voltak nevelésügyünk fejlődésére nézve. E beszédet Kovács János tanár tolmácsolván, William H. Lyon lelkész aa. az üdvözletet megköszönvén, egyuttal azt melegen viszonozta, kifejezve örömét, hogy láthatja a legidősebb unitárius hitrokonokat saját hazájukban egyházi életük e szép ünnepélyén, kiknek nyelvén bár nem beszélhet, de együtt érez és együtt gondolkodik velük. A kölcsönös üdvözlet után meghatározta a zs. főtanács, hogy az amerikai unitárius hitrokonoknak október havában tartandó nagy conferentiájukra üdvözlő irat küldessék, felkérvén annak kézbesitésére H. Lyon urat, mint ezuttal megválasztott tiszteletbeli magyar unitárius egyházi tanácsost.

Uj egyházi tanácsosoknak föleskettettek: Kovács Gábor, Fodor András, Szentiványi József, Lőrinczi István, Jakabházi Gábor.

Ezután bizottságok küldettek ki a közigazgatási-, tanügyi-, pénzügyi-, nyugdijintézeti-, főpapiszéki jegyzőkönyvek, különböző pénztári és gazdasági számadások megvizsgálására.

Ezután következett a zsinati ünnepély kimagasló, legszebb része: Ferencz József püspök 40 éves jubileumának lefolyása, melyről folyóiratunk előző füzetében már részletesen megemlékeztünk.

A Berde-hagyaték jogügyi cselekményeiről, a külünböző gazdaságok kezeléséről szóló jelentések tudomásul vétettek, kifejezve a főtanács ez évben is méltányló elismerését Benkő Mihály jószágigazgató buzgó működése iránt.

Tudomásul vétetett az E. K. T. jelentése is a közoktatás mult évi kedvező állapotáról.

Derzsi Károly budapesti, Kozma Tamás csehétfalvi lelkészek nyugdijba bocsátása saját kérelmükre meghatároztatott.

A kolozsvári főgymnáziumhoz Boros Sándor, a kereszturi iskolához Sándor János, igazgatóknak ismételten megválasztattak 4 évre.

A 3-ad foku fegyelmi biróság tagjai ujra választottaknak nyilvánittattak.

A mult évi összes számadások a számvevőség jelentése alapján helybenhagyattak s a zsinati főtanács Benczedi Gergely közpénztárnoknak a lelkiismeretes kezelésért méltányló elismerését fejezte ki. Elfogadta a zsinat jövő évre készült közpénztári, valamint a kolozsvári, sz.-kereszturi és tordai iskolák költségvetését, ugyszintén a belső emberek nyugdijintézetének költségvetését.

Az 1895-ik évre adott 5000 frt államsegély következőleg osztatott ki:

1. Rendszeresitett kiadásokra összesen .	3645	frt	75 kr.
2. A 8 egyházkörnek irodai átalány . .	240	„	— „
3. Vallástanitásért egyeseknek	240	„	— „
4. Belső emberek tőke-tartozása	210	„	— „
5. Ekklézsiák 1868. előtti kamat-hátralékába	250	„	25 „
6. Egyes ekklézsiáknak segély	414	„	— „
Együtt	5000	frt	— kr.

Egyuttal e pontnál meghatározta a zsinat, hogy a kolozsvári ekklézsiától a 600 frt államsegély szükségességéről kéressék be kimutatás. Az elnökség részéről e 600 frtra nézve már többször megadatott a kellő felvilágositás, s némelyek mégse akarják elérteni, hogy nem tulajdonképeni segélyről van szó, hanem a kolozsvári ekklézsia és státus érdekeinek költsönös kielégitéséről; mert ugyanis annak idejében a kolozsvári ekklézsiában a második papi állás szervezésére az ekklézsia és vallásközönség közös erővel vállalkoztak; tehát a 600 frtnak körülbelől felét az ekklézsia e czimen kapja, másik felét pedig kapja azért, mert a vallásközönség egyik tanárának az ekklézsia régi időktől fogva ingyen szállást ad. A kölcsönös támogatásnak az ekklézsia és vallásközönség között vannak még más kapcsai is, de a melyeknek felbontására alig hisszük, hogy ma szükség és ok lenne, hiszen talán ma is igaz még, hogy *az egyesülésben erő van!*

A br. Baldácsi-alapból, melyből ez évben 2750 frt utaltatott ki, a következő segélyek osztattak ki:

1. A tartalékalapba 6% czimen	165	frt	— kr.
2. Püspöki fizetésbe $^1/_4$-rész czimen . .	646	„	25 „

3.	Szegény ekklézsiáknak $^1/_4$ rész czimen	646	frt	25	kr.
4.	Belső emberek rendszeresitett segélye	290	„	—	„
5.	„ „ időszerinti „	356	„	25	„
6.	Özvegyeknek és árváknak	485	„	—	„
7.	A belső emberek nyugdijalapjának .	161	„	25	„

A lókodi, oklándi és kaali ekklézsiák segélyzése előjegyzésbe vétetett.

A Dávid Ferencz-alapból kiosztatott egyes papok javadalmazására 500 frt. Kanyaró Ferencznek irodalmi működése jutalmazására 100 frt. Iszlai Mártonnak „Egyházi énekek gyüjteménye“ cz. pályamunkája jutalmazására 100 frt. Együtt 700 frt.

A jegyzőkönyvek megvizsgálására kiküldött bizottságok jelentése szerint a jegyzőkönyvek rendben találtattak, mit a főtanács megnyugvással vett tudomásul.

A zsinati jegyzőkönyvek hitelesitése és a jövő évi főtanács idejének kitüzése az E. K. Tanácsra bizatván, a püspök ur ő méltósága a zsinatot hatásos rövid beszéddel bezárta.

Hálaadás az év terményeiért.

(Egyházi beszéd *)

Alapige: Mivel fizessek az urnak minden én hozzám való jótéteményeért... A hálaadásnak poharát veszem és az Urnak nevét hivom segitségül. Zsolt. 116: 12. és 13

Hálaünnepet ülni gyűltünk ma egybe, kedves aai.! e szent hajlékba. Hálaünnepet a természet áldásaiért, a melyekkel a gondviselés ez évet is megkoronázta. Mert igaz ugyan, hogy lényünk nemesebb része a lélek, következőleg főgondunknak erre kell irányulnia; de mivel lelkünk, legalább itt e földi életben, oly szoros összeköttetésben áll testünkkel, hogy ennek még fogyatkozásai és koronkénti bántalmai is zavarólag hathatnak lelkünk működésére, sőt nem egyszer teljesen meg is béníthatják azt; mivel már a legrégibb korban is elismert igazság volt, hogy csak ép testben lakhatik ép lélek: mi természetesebb, minthogy testünk szükségleteiről sem feletkezhetünk meg s ezek között minden esetre első helyen áll a mindennapi táplálkozás, melyhez a föld nyujtja a maga terményeiben a kimerithetetlen segélyforrásokat.

Hiszen, gondoljátok el csak, hogy mi lenne, ha egyetlen egy évben kimaradna a föld termése! Mily aggodalom és szorongás fogja el a kebleket, ha itt-ott a tavaszi dér, vagy a nyár heve, jégvihar, vagy pusztitó vízár, szóval, bárminő természeti csapás csak egyes vidékeken is letarolja a mezőket, elpusztitja a szántóföldek ékességeit, kiaszalja a kalász-tengert ringató ronákat, megfosztja a fákat gyümölcseiktől, a szőlőtőkét gerezdjeiktől! Hány kéznek kell kinyulni ezek miatt időről-időre az inséget, az éhséget szenvedők enyhitésére! Bizony, alig van Isten igéretei között megnyugtatóbb, mint az, a melyet Mózes prófétánál olvasunk, hogy: *„a míg a föld leszen, vetés éz aratás meg nem szűnik.“* (I. Móz. 8, 22.) És az úr Jézus által

*) Elmondatott a kolozsvári templomban 1895. szept. 29-én az őszi urvacsoraosztás alkalmából.

hátrahagyott úri-imában egy kérés sincs, a mely általánosabb szükséget fejezne ki és a melyet inkább ajkainkra vehetnénk, mint ez: *„Uram, a mi mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma.“*

És ime, az úr meghallgatta kérésünket, kegyelmesen gondoskodott arról, hogy a föld ez évben is meghozza a maga terményeit. Egy helyt talán szűkebben, mint más helyt; de általában még sem hagyta tanubizonyság nélkűl az ő gondviselését. Méltó azért, hogy hálával boruljunk le Istennek a természet erőiben nyilvánuló hatalma előtt s lelkünk teljességéből dicséretet mondjunk az ő szent nevének, kinek jóvoltával rakva e föld. Erre hiv minket a Zsoltár író is a felhozott szent leczkében: *„Mivel fizessek az úrnak* stb.“

Ez igék alapján k. aai.! mai beszédem tárgya *az Isten iránti hála* lesz. Még pedig tekintettel a jelen alkalomra, különösen arról a háláról szólok, melylyel ez évben is elvett vagy elveendő természeti áldásokért tartozunk Istennek. Az a körülmény, hogy közöttünk csak kevesen veszik a természet áldasait közvetlen a föld kebeléről s mi többnyire csak másodkézből jutunk azokhoz, nem akadályozhat meg minket se a természet áldásaival foglalkozni, mert azok ránk nézve szintoly nélkülözhetetlenek és becsesek, mint azokra nézve, kik a természet kebelén élve, közvetlen a föld mivelésével foglalkoznak. A mig tehát ehhez képest megmutatnám, hogy a természeti áldásokért miképpen mutathatjuk ki Isten iránti hálánkat, kérlek, ajándékozzatok meg becses figyelmetekkel.

1. Isten iránti hálánkat a természet áldásaiért vagy mondjuk általában, földi javaiért kimutathatjuk mindenek előtt azzal, *ha azokat megbecsüljük.*

Korunk egyik legáltalánosabb hibája, hogy ne mondjam, bűne, k. aai.! az a könnyelmü gondolkozásmód, melylyel az emberek legnagyobb része rendesen elbánik minden dolgával. Csak gyorsan, gyorsan — ez, úgyszólva, a jelszó mindenben. Mintha az egész társadalom egy nagy indóházban lenne, a hol mindenki fut, szalad, nehogy lekéssék a vonatról. S legtöbben itt is a gyorsvonatokat keresik, nem a lassabban haladó személyvonatokat; a munkásokat szállitó tehervonatokon pedig éppen kevesen akarnak maradni.

Régi közmondás, az igaz, hogy a mit ma megtehetsz, ne halaszd holnapra. Csakhogy ezt nem lehet és nem is szabad mindenre alkalmazni. Nem szabad különösen a természet áldásaira, a melyekkel nem azért töltjük meg kamaráinkat, hogy azonnal ki is üritsük, hanem, hogy holnapra és holnaputánra is bíztositva legyünk háztartá-

sunkra, életmódunkra nézve, szem előtt tartva a Fáráó álmát a hét termékeny és hét terméketlen esztendőről. Pedig hidjétek meg, k. aai.! hogy az emberek közűl legtöbben nem a sors véletlen csapásainak, vagy az előre nem látott és igy ki sem kerülhetett csalódásoknak esnek áldozatul, hanem annak a könnyelmü, gondatlan életmódnak, a melyet folytattak. Áldozatul esnek azért, mert a bölcs prédikátor intésének: *„a jó szerencsének idején élj a jóval, a gonosz szerencsének idejére pedig vigyázz“* (Préd. 1, 14.), az első felét ugyancsak megtartják és követik, de az utolsó felével éppenséggel nem gondolnak, azt merőben számitáson kivül hagyják. Ez az oka aztán, hogy a kiknek ma, úgyszólva, hegyen-völgyön lakodalom, holnap könnyen siralomra fordul sorsuk. Ez az oka, hogy sokan, a kik az evangeliumi gazdaggal igy kiálthatnak fel: *„egyél, igyál én lelkem, mert sok esztendőre eltett javaid vannak“* (Luk. 12, 19.), mielőtt észre vennék, arra ébrednek, hogy nincs holott fejöket lehajtsák. Hasonló példákban mai társadalmunk oly gazdag, hogy nincs miért nekem ezekre is hivatkoznom vagy éppen rájok mutatnom. Nem hiszem, hogy ti magatok is ne láttatok, ne ismertetek és ne szánakoztatok volna ilyen gondatlan, ilyen könnyelmü szerencsétlen embertársaitakon. Legyen elég azért csak annyit mondanom, hogy a mivel Isten ez évben is a földi jóból megáldott, azt megbecsüljétek. Ez legyen szerencsétekért, jólétetekért, melyet Istennek köszönhettek, az iránta való hálának egyik elmaradhatatlan jele.

2 Kimutathatjuk Isten iránti hálánkat a természet áldásaiért, illetve földi javainkért továbbá azzal, *ha megelégszünk azzal, a mit abból birunk.*

Mig az emberek közűl sokan, a mint láttuk, gondatlanul és könnyelmüen élve, nem becsülik meg földi javaikat, a melyeket Isten jóvoltából birnak, mások talán igen is tulbecsülik, a mennyiben minden igyekezetök oda irányul, hogy azokból minél többet megszerezzenek, halomra gyűjtsenek. S mert a telhetetlenség olyan, mint a szivacs, mely nehezen telik meg ugy vízzel, hogy még egy nehány cseppet felszivni ne birjon: a telhetetlen ember sincs soha teljesen megelégedve, mindig van valamely vágya és kivánsága, a melyet ha el nem érhet, ajkán a panasz, szivében a békétlenség meg nem szűnik.

De eltekintve. k. aai.! a telhetetlenségtől, minthogy e bűnbe a mi sorsunk és állapotunknál fogva közülünk úgy is nehezen eshetik bele valaki, valljuk meg őszintén, hogy mi is többet panaszkodunk, mint a mennyit imádkozunk. Általában a mai társadalomban, mond-

hatni, szokássá vált a folytonos panaszkodás, a mi nélkül ma-holnap épen úgy nem tudunk ellenni, mint a lélekzetvétel nélkül. Ritka ember van megelégedve sorsával. S én nem is mondom, hogy egy-általában nincs okunk gyakran panaszra nyitni meg ajkainkat; mert tagadhatatlanul életviszonyaink megnehezedtek, szükségeink megszaporodtak. Háztartásunk, öltözködésünk, időtöltésünk, mivelődésünk, szóval egész életmódunk, napról-napra többet kiván. Nem egyszer kénytelenek vagyunk mindnyájan érezni, hogy ha földjeink még egyszer annyit teremnének vagy munkánk — legyen az akár kézi, akár szellemi — még egyszer annyit jövedelmezne is, minden vágyunkat, minden kivánságunkat még akkor sem elégíthetnők ki. Csakhogy ezen aztán a panaszszal, a zúgolódással semmit sem segitünk magunkon, hanem még jobban elkeseritjük életünket s elveszitjük az ízét annak is, a mit élvezni, a minek örvendeni módunkban van.

Ám igyekezzetek azért k. ai! mint az irás is mondja, többről-többre, nyereségről-nyereségre nemcsak a szellemi, hanem az anyagi kincsek megszerzésében is, hogy ez által a társadalomban olyan állapotot és jólétet biztosithassatok magatoknak, a minőre vágytok s a minőt lelkiismeretes munkásságtok, kitartástok és verejtékezéstek után meg is érdemeltek; de másfelől gondoljátok meg azt is, hogy valamint az égboltozaton sincs annyi csillag, hogy azon még több is el ne férne, de azért mégis elég ragyogó, elég szép az annyi csillaggal is, a mennyi rajta tündöklik: úgy a mi boldogságunk sincs ahoz kötve, hogy minden vágyunk teljesűljön. Gondoljátok meg, hogy a lemondás némely dologról — s mennyi van mai társadalmunkban, a melyekről minden nagyobb keserüség nélkül le is mondhatunk — nem kisebb erény, mint a valóban szükséges dolgok megszerzésére minden időnket és erőnket felhasználni. Gondoljátok meg, hogy a megelégedés a kunyhóban szintugy feltalálható, mint a palotában; mert ezt nem a vagyon, hanem a szív tisztasága és nyugalma adja meg. Jusson eszetekbe a próféta intése: *Kivánsz-e magadnak nagyokat? ne kivánj.* Jez. 45 : 5; Vagy ha inkább tetszik, hallgassatok a költőre, midőn dalában oktatva igy szól:

Kinek rózsa kell, nem hord rózsa-berket:
A látni vágyó napba nem tekint.
Kéjt veszt, ki kéjt szórakozva kerget,
Csak a szerénynek vágya nem hoz kínt.

S mindezeket elgondolva, az elérhetetlenek utáni sóhajtással, tépelődéssel ne foszszátok meg magatokat attól az örömtől és élvezettől, mely sorsotok és állapototoknál fogva osztályrészetekül jut. Legyetek

megelégedve azzal, mit az isteni gondviselés a természet áldásaiban, földi javakban nektek időről időre nyujt. Az Isten iránti hálának ez is egyik szép jele lesz.

3. Még csak egyet ajánlok figyelmetekbe, hogy a természet áldásaiért, földi javaitokért Isten iránt tartozó hálátokat kimutathassátok. És ez az, hogy *tehetségetek szerint áldozzatok a közczélokra is.*

Közülünk senki sem él csak magának. Úgy mond az apostol. S valóban, nincs szánandóbb teremtménye Istennek, mint az önző, a tisztán csak magának élő ember. Olyan ez, mint a gyümölcsös kertben a kiszáradt fa, mely nem való egyébre, minthogy kivágattassék és a tűzre tétessék. Az élet legszebb, legnemesebb örömeit nem élvezi az, a ki soha másokkal jót nem tett, nem törölt le egy könyet egy árva szeméről, nem vígasztalt meg egy özvegyet, nem szegte meg kenyerét az éhezőnek, nem enyhitette nyomorát a szűkölködőnek, nem igyekezett útat mutatni a tévelygőnek, felemelni az elesettet, bátorítani a csüggedőt, biztatni reményét vesztett szerencsétlen embertársát, felebarátját. . . .

És ezeken kivül, Istenem, mennyi út és alkalom nyilik még arra, hogy az ember jót tegyen. Hiszen azok az emberbaráti intézmények, a melyek az emberiség nyomorának enyhitésére vannak rendelve, azok a közczélok, melyek a társadalom, a haza és nemzet, a vallás és egyház jólétét, fejlődését, haladását, miveltségét, felvirágzását vannak hivatva előmozditani — mind mind az egyesek áldozatkészségére támaszkodnak, abból nyerik a tápláló nedvet, a vérkeringést, az életet. Ki az, a kinek szive mindezekért meg ne dobbanna és ne érezné, hogy a mit a természet áldásaiból, a földi javakból Isten kegyelméből vett vagy veszen, abból ő is tartozik valamit visszafizetni másoknak, áldozni a közczélokra. Mert valamint egy épületet, sőt az egész világegyetemet az azokban működő erőknek kölcsönösen egymásra hatása tartja fenn: úgy az emberiség boldogságához is minden egyes tagnak hozzá kell járulnia a maga közreműködésével, a maga erejével. S ez az erő a szeretet, mely a jótékonyságban, az áldozatkészségben nyilatkozik minden szép, nemes és közhasznu ügy iránt, szolgáljon az akár az egyeseknek, akár a közérdekeknek javára és előmenetelére. Ily gondolkozásmóddal, ily érzülettel s ezek által vezetett élettel mutathatjuk ki leginkább Isten iránti hálánkat földi javainkért s az ő gondviseléséből ez évben is elvett termeszeti áldásokért.

És ezzel be is végezhetném beszédemet, ha egy különös alka-

lom mintegy parancsolólag nem kötelezne arra, hogy én ma e hálaünnepen magamra nézve külön is felvegyem a hálaadásnak poharát és az Úrnak nevét segítségül hivjam.

Éppen 40 éve k. ai! hogy ugyancsak a mai alapigékkel léptem először e szószékbe. Ez indit arra, hogy ugyancsak e szószékből, mely pályám kiinduló pontja volt, hálákat adjak ma az Istennek azért a kegyelemért, melyben igénytelen szolgáját részesitette. Mert első sorban bizonyára Istennek köszönhetem nemcsak azt, hogy életemet eddig megtartotta, hanem azt is, hogy 40 évi egyházi szolgálatomban, a mint ezt pályám kezedetén is esdve kértem, lelkének erejével segitett, vezérlett és megáldott, hogy a reám bizottakban mind a mai napig hiven és lelkiismeretesen eljárhassak, s szerény igyekezetemnek és törekvésemnek nem egy gyümölcsét magam megérni lássam és izlelhessem. Övé, az én gondviselő Isteneimé legyen azért mindenek előtt e visszaemlékezésnél szivem hálája, lelkem hő imája!

De nem tehetem, hogy ugyancsak e szószékből köszönetet ne mondjak még egyszer vallásközönségünk egyetemének, mely 40 évi egyházi szolgálatomat oly fényesen megjutalmazta a közelebbi zsinati gyűlés alkalmával számomra rendezett öröm-ünnepély által. Nem vártam s nem is kerestem én e kitüntetést annyival inkább, mert végre is a legszebb jubiláris ünnepély is csak olyan, mint az őszi nap ragyogása, midőn az égi nap ugyan még pazarul szórja szét sugarait, de azért a mezőnek már nincs virága, a fák egymásra hullatják leveleiket, az éneklő madarak már melegebb tájakra költöztek vagy elhallgattak, s általában az egész természet a fényár mellett is nyugalomra, téli álomra készűl. Lehetetlen tehát, hogy az ilyen megtiszteltetésnél az örömérzések közé némi borus gondolatok is ne vegyűljenek. De mégis, valóban, nem tudom megköszönni a szeretetnek és bizalomnak azt a benső megnyilatkozását, melyben ez alkalomból részesültem, mert ez egyfelől megnyugtat a multra nézve, hogy legalább azt az egy talentumot, a melylyel Isten megajándékozott, nem ástam el; másfelől mint egy égi fény, mint egy tűzoszlop fog előttem világolni hátralevő útamon, hogy el ne tévelyedjem, s ha lankadó erővel is, de ugyanazon lélekkel szolgáljam tovább azt a nemes, azt a szent ügyet, szeretett vallásunk és egyházunk ügyét, melynek a közbizalom élére állitott, de nem azért, hogy onnan másokat lenézzek, hanem hogy a munkában első legyek; szolgáljam azzal a meggyőződéssel, hogy ez által egyszersmind hazafiui kötelességet is teljesitek.

És végre, mit mondjak neked kolozsvári szent ekklézsia! mit

mondjak nektek szeretett hiveim! Ha kevesen is, de vannak még közöttetek, a kik legelső beszédemet is hallottátok e szószékből, s tanui voltak annak a szárnypróbálgatásnak, melylyel mint segédlelkész megkezdettem e helyen egyházi szolgálatomat. Még most is elszorul szivem, ha eszembe jut, mily félelemmel és aggodalommal indultam pályámra, hazánkra és egyházunkra nézve akkor oly válságos körülmények között, szinte készületlenül, mintegy csak az Úr szavának engedve, ki tépelődéseim között hozzám is mint Mózeshez egykor igy szólt: *Ne mondjad azt, hogy gyermek vagyok én, hanem valamire küldlek, elmenj és valamiket parancsolok neked, megbecsüljed! Ne félj: mert veled vagyok én, hogy mególtalmazzalak téged;"* És az Úr meg is óltalmazott.

De az ő segedelme mellett az a bizalom és szeretet öntött keblembe bátorságot, melylyel kebledre öleltél nemes és szent ekklézsia. Hálával ismerem meg, hogy e nélkül soha sem értem volna el pályámon, a mit elértem. A te gyülekezetednek a templom gyakorlásban nyilvánuló hitbúzgósága, törekvéseimnek méltánylása, beszédeimmel való megelégedése, sőt nem egyszer azokban látható lelki gyönyörüsége — ezek fokozták munkakedvemet, fejlesztették gyenge tehetségemet és növelték lelkesedésemet. Mert végre is csak hitbuzgó, templomgyakorló gyülekezet késziti a jó papot s ne féljetek, mert a mig ez erényekkel dicsekedhettek, addig mindig is lesznek jó és szeretett papjaitok. Fogadjátok még egyszer hálás köszönetemet mindazon sikerekért és örömért, melyeket pályamon elérhettem és élvezhettem. Egyfelől a ti érdemetek ez.

Utoljára még egy nyilatkozatot kell tennem. Pedig a kiknek szól, azokat az első hely illeti meg a társadalomban, különösen pedig itt a templomba. Értem a gyülekezetnek angyalait: nőtagjait. Mert nagyra becsülöm én az apostolokat; de alig hiszem, hogy a ker. egyházat a nők segitsége nélkül megalapitották volna. A Márthák és Máriák voltak azok, kik a Jézusnak beszédein igaz szeretettel csüngtek, és szivökön hordozták s még sirjából is kiemelték, életre hozták, hogy nagy müveit bevégezhesse s tanitványait az Isten országának megalapitására elkészitse. Miért tagadnám, hogy én is sokat köszönhetek e gyülekezet nőtagjainak. Hiszen ők tették az első palástot is vállaimra s ki tudná megmondani, mennyi szellemet, mennyi lelket adtak ezzel nekem. Mikor püspökké lettem, szintén e templomnak egykor méltó büszkesége, és disze, egy vallásos lelkü nő*)

---

*) Néhai özv. Gyergyai Ferenczné Bartha Zsuzsánna.

ajándékozott meg a második palásttal. S ime ez a palást is, mely most vállaimon van, a nők kezének — nem, szivének munkája. Legyetek megáldva mindnyájan.

És maradjon, uram, a te áldásod továbbra is igénytelen szolgádon is, a ki ime mély alázattal borul le előtted s a te kegyelmedért és segedelmedért, a melyben őt 40 évi szolgálatának ideje alatt részesitetted, a hálaadásnak poharával kezében, téged hiv segitségül életének még hátra levő idejére is. Ámen.

FERENCZ JÓZSEF.

A frankfurti egyetem hallgatói Erdélyből.

Az Odera melletti frankfurti egyetem sokáig egyike volt a legvirágzóbb német tanintézeteknek. Magyar hallgatóinak névsorát kiadta a *Protestáns Szemle* első évfolyama I. és II-ik kettős füzetében. E kiadás feltünő gondatlanságát (Szent-Pált pl. *Gent*, *Pálnak* irja; Fejéregyház: *Feieregphar*, Tegző: *Tegle*, Huszt: *Hurt*, Albisi: *Albifi*, Veresegyházi: *Vereseegyhasi!* stb.) most figyelmen kivül hagyva, közöljük belőle a közönségünket közelebbről érdeklő neveket.

1546. I. félévben beiratkozott *Franciscus* Transilvanus. (Vajjon nem Dávid Ferencz lappang e név alatt, a ki 1547-ben átment a wittenbergi egyetemre?)

1624. jul. 21-én *Joannes Thordanus**) Transsylvanus. (Később professzor és kolozsvári pap, hires zsoltárforditó.)

1625. I. félévben *Joannes Daniel* de Varias, nobilis Ungarus, Transsylvanus, comitis famuli, dedit pro se et his reliquis decem aureos Ungaricos. (Bethlen Gábor kedvelt udvari emberének, D. Mihálynak fia, később I. Rákóczy György alvezére s követe a külföldi udvarokhoz.)

Joannes Bethlen de Halmagi, nobilis Ung., Transsylv., non juravit propter aetatem, comitis famuli, dedit pro se et his reliquis decem aureos Ungaricos.

(Mindketten a gr. Bethlen Péter kiséretéhez tartoztak Kornis Mihálylyal s másokkal egyetemben, kiket Bethlen Gábor fejedelem küldött külföldi tanulmány-útra. Dániel János később az unitáriusoknak nagy patronusa, Bethlen János ellenben kivált az udvarhelyszéki unitáriusoknak nagy üldözője lett.)

1651. szept. 19-én *Benedictus Árkosinus* Transsylvanus. (A kolozsvári főiskola hires professzora volt 1661-ig.)

---

*) Székely Sándor 1620-ig mondja őt kolozsvári professzornak. (*Unit. vallás tört.* 156), a mi nem áll, mert csak akadémiákról hazajötte után 1626. mart. 26-án lett lectorrá a hitehagyott Gitschner Ádám helyébe. (*Uzoni*: Hist. Eccl. I. 619.) Ugyancsak Székely S. szerint ez a „*Gischner András*“ csak 1628-ban lett a ref. szász ekklézsia papjává.

Stephanus Pauli Transsylvanus. (1655—1661. professzor, később a szászok papja. Lengyel eredetü, s tehát nem *Pálfi,* mint Székely Sándor gyanitja.)

1655. II. félévben *Valentinus Santmartini* Claudiopolitanus Transsylvanus, pauper. (A költő Szentmártoni Bodó Bálint fia?)

1662. decz. 6. *Adamus Francus* Transsylvanus Hungarus. (A szász unit. pap fia. Külföldön maradt?)

1667. II. félévben *Daniel Marcus* Transsylvanus Hungarus. (A Szentiványi Márkosok közül. 1672—1684. kolozsvári főpap, 1684—1689. püspök volt.)

1672. jul. 6. *Paulus Bedő* de Bölön, nobilis Transsylvanus. (Márkost követte a püspökségben.)

Joannes Dalnaki, nobilis Transsylvanus. (Dálnoki János kolozsvári pap fia?)

1680. szept. 20. *Hyeronimus Guzorius* Claudiopolitanus Transsylvanus. (Guzowszky Jeromos, a lengyel számüzöttek utóda. 1685-ben kolozsvári professzor lett.)

1695. nov. 11. *Stephanus Felvinczi* Ung. (Talán a tordai Felvincziek közül való.)

1711. okt. 5. *Samuel Kereszturi* Transsylvanus, civis Claudiopolitanus. (Kolozsvári tanár, később tordai pap † 1726. Kolozsvárt.)

1714. nov. 5. *Michael Szent-Abraham* Hung. ex Héviz oriundus. (1737—1758. az unitáriusok 16-ik püspöke.)

1721. szept. 20. *Samuel Makai* Transsylvanus Claudiopolicus. (Az alföldről beszármazott Makai Nyirő családból? Ősapját, mint borbélyt, úgy látszik, Basilius István hozta Kolozsvárra.)

Joannes Bedő Transsylvanus.

1743. okt. 18. *Thomas Kovátsi* de Kövend Hung.

*

Az itt felsoroltak közül többen mint egyházunk legkiválóbb jelesei szereztek maguknak maradandó érdemet. Látni való, hogy a XVII—XVIII. százév folyamán a frankfurti egyetemet az unitárius ifjak is elég gyakran felkeresték.

KANYARÓ FERENCZ.

Párisi levél.

Páris, 1895. sept.

(Jean Aicard: l'Ibis bleu, 1 vol. in 12. — Le Diamant noir, 1 vol. in 12. Paris, libraire Flammarion. — Az orthodoxok felelete a szabadelvüek inditványára.)

Szerkesztő úr!

A legnagyobb csendesség honol, levén még most is szünidő, ama tudományos és irodalmi nagy műhelyben, melynek neve Páris. Az értelmi élet még nyugtot tart. A gondolat munkásai a természet kebelén gyűjtik az új erőt a folytatandó munkához. Felhasználom e csendet, melyet semmiféle összejövetelek, értekezletek, felolvasások zaja nem zavar, egy kis irodalmi beszélgetésre. És a mikor irodalomról szólok, ez nem a történelmi vagy a kritikai irodalom lesz most, hanem a regény-irodalom, a melynek olvasása némelykor, habár nem mindig, nyugalom a szellemre nézve. A kik regényt olvasnak, tudják, hogy melyek azok, melyeket az ember olvashat a nélkül, hogy csalódjék vagy csömört kapjon. A franczia regényirók tényleg némelykor annyira megfosztva látszanak lenni az erkölcsi érzéktől, hogy mintha nem lenne más czéljuk, csakhogy „az emberi állat"-nak hizelegjenek és okos dolog, hogy az ember ügyeljen még a leghiresebb, a leghangzatosabb nevü regényirókkal szemben is. E sokat dicsért irók közül nem sokan fogják korukat tulélni.

Sőt vannak, a kiknek hirük már is hanyatlásnak indult. Nem ez az eset ama kedves költőre, a kiről most szólni akarok.

Költőnek mondottam. És csakugyan Jean Aicard mindenek előtt és felett költő. A költészettel kezdette pályáját és azzal is alapitotta meg a közönség előtt hirnevét. Ismeretes különösen az a kedves könyve: „La chanson de l'enfant", melyet a franczia akadémia megjutalmazott, valamint „Poèmes de Provence"-a és az Akadémiától csakugyan kitüntetett „Lamartine"-ja. Csakis az utóbbi években fordult a regényhez és evvel is éppen oly sikert ért el, mint költeményeivel. És nem hiszem, hogy már mindent elért volna, mert aránylag még ifju ember, miután 1848-ban született. Még sokat várhatunk

tőle, sokat remélhetünk gazdag és termékeny képzelmétől. Provence-ban született, a hol rendesen lakik s csak nehány hónapra jön Párisba, hol számos barátot számlál. Megosztja idejét „szülőföldje meghitt geniusa és a világi élet csábos ördöge közt."

A mi regényeit nagyon becsessé teszi, az az irónak eszményi és erkölcsi felfogása. Erős ellenhatás Zola és követői egészségtelen naturalista regény-irodalma ellen. Az ő regényei erkölcsi igazságból és természetes költészetből vannak alkotva. Gondolatomat nem fejezhetném ki jobban, mintha idézem egy komoly és finom biráló észrevételeit: „A regényben Jean Aicard egy eszményt ragadott meg, melyet lelkiismerettel és hittel követ. Megsebezve veleszületett nemesszivüségében a naturálizmus durva részletei által, megbántva érezve a latinok és görögök fiainak egészséges érzékét és jóizlését a symbolista-psychologusok által, s az ő Provence-ának tiszta napjához hiven, sem a piszkot, sem a ködöt nem szeretve: tette fel magának a kérdést, ha nem lehetne-e valamely egyenes és egyszerü útat találni a két szélsőség között és bátran hozzá kezdett ama regények sorozatának megirásához, melyekben az emberi életet a nyomor és nagyság minden vigasztalan ellentéteivel meg lehet ismerni. Mert az ember végre is mindig ama sajátságos, érthetetlen lény marad, minek Pascal jellemezte: „a föld gyönge férge és a teremtés királya." Ennél jobban alig lehetne jellemezni ez iró gondolkodását és azt a czélt, melyet regényeiben maga elé tűzött. Maga is megmondja az „Ibis bleu"-ben, hogy mi az ő irodalmi felfogása: „Én az őszinte lelkek számára irok. Hűség, őszinteség, szabadság, ez minden; azaz hogy ez a valóság és eszmény, a rossznak megvallása és a jónak vágya! És ez az érzett ideálizmus, melyet semmi sem győzhet le, az ember ideálizmusa, mely kénytelen ugyan a földön nehéz lábakkal járni, de mely tekintetét magasra irányitja . . ."

Az ilyen irónál tehát biztos, hogy az emberi természet iránt, még ha elesett is, mindig tiszteletet találunk és vágyat arra nézve, hogy megtalálja abban, a mi jó még van, hogy azt felsegélje és felemelje. És tényleg bármelyik regényét vesszük kezünkbe Jean Aicardnak, bármelyik lapján olvassuk, azonnal észrevehetjük, hogy egy moralistával van dolgunk. Előtte a szépirodalom kérdése nem válik külön az erkölcsi kérdéstől.

Az irodalomról való ilyen emelkedett és helyes nézet mellett, e regényiró az emberi életet ugy fogja fel, hogy abban semmi sem áll elszigetelten, hanem minden a solidaritás titokzatos és félelmetes törvénye alatt áll, mely okozza, hogy mi a mások életéből éljünk és

mások a miénkből. Valaki mondotta: „senki sem vétkezik magára és magának; senki sem bünbánkódik és emelkedik fel a nélkül, hogy fölemelkedése ne emelje örömben és erkölcsi erőben azokat a lelkeket, a melyek hozzá tartoznak“. Ez ennek a regényirónak is a gondolata és ez az igazság, melyet oly élővé tesz regényeiben. A sziv által felfogta belső és kölcsönös függését az emberi sorsoknak, melyek egy napon a földön teljesen társulni fognak. Azt következteti, hogy az egoizmus vétkes és ostoba dolog és hogy a hajthatatlan és szeretet nélküli igazság a legnagyobb igazságtalanság. És a legmagasabb pontokat elért gondolat nem keresztényi-é? Én ugy látom, hogy az: a Krisztus könyörületességének evangeliumi lehellete, mely a költő felett átment. Már ezelőtt három évvel egy regényében megkezdte a társadalmi és erkölcsi problemák tárgyalását és nagy finomsággal és az emberiség iránti mély részvéttel tárgyalta. E kötet, melynek czime: „A szeretet útja“, nagy erkölcsi jelentőségü. Sabatier, a párisi theol. facultás tanára azt mondotta e regényről: „jó könyv, melyet munkás kéz alkotott.“ Szép lapok vannak benne és erős rokonszenv a nép iránt és a nevelés, a család és a kötelesség fogalma — egészen protestans Az iró lelkiismerete és szive megtalálttatták vele ezt az eszményt, mely annyira különbözik a catholicismusétól, melyben neveltetett. A lelkiismeret elé állitott kérdés e munkában az a nagyszerü, nemes és tiszta szeretet, mely küzd a rossz ellen s mely legyőzi önmagát, hogy hasson a mi szivünkre s a társadalom erkölcseire. Mi erkölcsileg meghalunk, mert nem ismertük meg a szeretetet. „Azok menekülnek meg az általános hajótörésből, a kik meg tudták találni a lélek emez elsődleges törvényét. Egyedül a szeretet szülheti a hitet és szüli szükségképpen.“ Nem elemzem tovább e kötetet, mely kemény igazságokat mond, de hittel és reménynyel teljes igazságokat. A kik olvassák, mély benyomást hagy lelkiismeretükben.

A „Kék Ibis“ (L'Ibis bleu) a mult év végén jelent meg. Ez folytatása a különböző körülmények közt tett ugyanazon erkölcsi tanulmányoknak. A lelkiismeretnek pillanatnyi megkeményedése, a bünbeesés s az őszinte bánat által való felemelkedés. De itt az eszme mélyen el van rejtve, a tárgy mélyen keresendő. De bárki olvassa e regényt, üdvös hatást gyakorol rá. Foglalkoztatja gondolkozását, s figyelmét nem lankasztja, mert eleilől végig érdekes. Ez a legjobb regénye.

Van e regényben két történet, mely egymás mellett folytatódik, a nélkül, hogy az egész egységét zavarná. A szerző azt akarta meg-

mutatni, hogy a szenvedélyek a társadalmi élet különböző fokain ugyanazok. Fent mint alant, a földmivesnél mint a polgárnál ugyanazok a hibák ugyanazon veszedelmekre vezetnek; a bünhödés is ugyanaz; az erkölcsi törvény szentesitése egy. Tehát az erkölcsi törvényben van egység és kell lenni az erkölcsi életben is. Az „Ibis bleu“ egy hajónak a neve, melyen a regény szinhelyén kirándulás tétetik.

Marcant urnak, a belügyministerium egyik magasabb hivatalnokának a felesége beteg. Az orvosok azt ajánlják, hogy egészsége helyreállitására vigye délre hét éves kis fiával együtt. S a Középtenger partjára St. Raphaël-be viszi, a hol berendezi, egy gazdasszonyt szerezve, a kit Saulnier asszonynak hivnak. A kikötőben egy nagyszerü magánhajó, az „Ibis bleu“ horgonyoz, mely egy ifju gazdag ember tulajdona, ki a maga kedvére utazik a Középtenger szép partjain. Azalatt a nehány nap alatt, melyet Marcant ur nejével és gyermekével tölt, mielőtt Párisba visszatérne, megismerkednek a yacht tulajdonosával, Pierre Dauphinnel. Ime a dráma természetes kezdete, mely érdekesen foly tovább a végkifejlésig. Marcant ur Párisba megy, azt az igéretet tevén, hogy mihelyt szabadságot nyer, visszatér St.-Raphaël-be. És hosszu szabadságidőt nyervén, tényleg vissza is megy, hogy azt nejével és gyermekével töltse ama kedves partokon, „az azur kék ég“ alatt. És minthogy meglepetést akart csinálni, megérkezik a nélkül, hogy jöveteléről nejét értesitette volna. És ekkor játszódik le a legdramatikusabb jelenet, a milyent csak képzelni lehet. Az ifju anya, egy tévedt pillanatban gyermekét, kit imádásig szeret, elhagyta és az „Ibis bleu“ fedélzetére ment sétálni, hol éjszaka is ott marad. A gazdasszony, miután a gyermek elaludt, elhagyta a házat, hogy találkozóra menjen. Az atya éjjel megérkezik; hallja gyermeke kiáltásait, ki a félelem miatt szivszaggató hangon kiáltja: „mama!“ A gyermek fenn, az atya lent a terraszon, mivel a kapu zárva volt. A gyermek atyja hangjára elcsendesül. Azután elbeszéli atyjának, hogy anyja a yachtra ment, megigérve, hogy estvére viszszatér és hogy nem ment vissza. S igy éppen gyermekének hangja, melytől szivét megszaggatva érzi a helyrehozhatlan szerencsétlenség bizonyossága által. E jelenetben van valami nagyszerü, mint a régi kor fatalismusában. És minő szivmardosásokkal fizeti meg az anya eltévedését! Gyermeke iránti szeretete megmenti és önmagának viszszaadja, de minő erkölcsi szenvedéseket kell átélnie. Ez az erkölcsi törvénynek szentesitése, a melyet büntetlenül senki sem sérthet meg; ez azon kifejezés szerint, melyet a saját vétkének terhétől lenyomott anya használ: „az igazságosság talán, büntetés pedig bizonyára.“

E dráma mellett egy másik játszódik le, melynek ugyanaz a jelentése van, mely a társadalom egy más osztályában, a parasztoknál történik. Ez éppen a gazdasszonynyal történik, a kit emlitettem s a ki Marcantnak gyermekét elhagyta, hogy találkozóra menjen. A hitvestársi kötelességekben hütelen Saulnier asszonynak van egy leánya, a kinek valódi atyját Cauvinnek hivják, ki egy megbizható munkás ember, a ki az ő gyermekét egész atyai szivével szereti és csak neki él. Egy szép napon a leány, a ki éppen férjhez készül, követeli, hogy anyjának szeretője azonnal eltávozzék. A tiszta, becsületes leány az ő őszinteségében, nem gondol a multtal, nem tudja, hogy minő csapást mér a Cauvin szivére. Ez lesujtva meghajlik a törvény kényszerüsége előtt s magát számüzi, hogy gyermeke szerencséjét biztositsa. Az áldozat keserves, de a büntetés megérdemlett. S igy tehát fent, mint alant, ugyanazok a szenvedélyek ugyanazok a könnyelmüségek, de egyszersmind ugyanazok a fájdalmak, az erkölcsi büntetések, az esések és fölemelkedések.

S miután a történetet jeleztem, hadd mondjam el azt is, hogy irja le az iró a környezetet. Senki szebben nem irta le Provence szép egét, mint e provence-i. Mily elragadó festmény, melylyel St.-Raphaëlt az utazó szeme elé állitja! És mily élénkséggel és igazsággal rajzolja a csábos, virágillattal teljes természetet! De talán elég ennyi az „Ibis bleu“-ről. Hadd szóljak legutóbbi munkájáról is, a „Diamant noir“-ról.

A „Diamant noir“ egy ifju leánynak a története, a ki magára van hagyatva anyja halála következtében. Ez finom és mély tanulmány egy fiatal leány jelleméről. Az anya halott, az atya felfedezi a leveleket, melyek azt mutatják, hogy ez a gyermek, kit annyira szeret, nem az övé. Ekkor azon van, hogy számüzze szivéből az atyai szeretetet, hogy a gyermeket büntesse az anya vétkeért. A gyermek, a ki nyolcz éves, teljességgel nem érti, hogy miért változott meg atyja irányában. Nem ért semmit, csak azt, hogy atyja iránta igazságtalan. S a maga részéről lázong, ravasz, fékezhetetlen és hazug lesz. Lépésről-lépésre követjük e gyermeknél a szivnek ez elhajlását, a léleknek az igazságtalan sors terhe alatt való erkölcsi visszafejlését. Az ember megindulva áll e gyermek előtt, ki a végzetesség ellen küzd, mely őt minden oldalról környezi. Ugy látszik, nincs már segitsége, csak egy jó kutya, melynek Jupiter a neve. Megragadó lapokat ir arról a barátságról, a mely e két lény között van. A gyermek a legkedvezőtlenebb körülmények közt nő erkölcsi fejlődésére nézve. Felnővén, helyzete javulni látszik és a szerencse neki

azonnal kinálkozik. Beleszeret egy diplomatába, a ki érzelmeit viszonozza és számára uj élet kezdődik. Pótolni igyekszik nevelését férje mellett, a kit teljes lelkéből szeret. Oh! de ez csak futó fény! A hosszas szokás által rosszá lett természet ismét felülkerekedik. A rossz elvek sokkal mélyebben gyökereznek lényében, semhogy kiirthassa. Szeretné azt tenni, de nem tudja. Végre, hogy kikerülje a kisértést és hogy férjéhez méltó maradjon, magát megöli. Ez röviden a Jean Aicard legutóbbi regényének tartalma. Kihagytam belőle sok mellék dolgot, például, mikor az ifju leány apja, egy kissé későn, felfedezi, hogy azok a levelek nem az ő nejére és leányára vonatkoznak. Akkor jobb akar lenni gyermekéhez, de a rosz már meg van téve és helyrehozhatatlan. Ez epizod nekem ugy tetszik, kivül esik a munkán, a melyhez más tekintetből is szó fér.

Mert minő erkölcsi eszme vezethette az irót e regénye megirásában, mikor mindig erkölcsi czélt tart szem előtt. Szándéka itt nem látszik tisztának. Avagy a mint némelyek gondolják s maga az iró is engedi gondoltatni, az volna ez, hogy az ifju nő győzedelmeskedik rosz szenvedélyein, miután inkább megöli magát, semhogy méltatlan legyen férjéhez? De az öngyilkosság sohasem ment győzelem számba. Az öngyilkosság épp az ellenkezője minden, a kisértés ellen való harcznak. Ez a küzdelem elől való menekvés, ez gyöngeség, vagy a megháborodás ténye. Vagy pedig azoknak van igazok, a kik azt hiszik, hogy az iró más erkölcsi leczkét akart adni. Azt, hogy a szivnek első bemocskolása kitörülhetetlen. Hogy a szenvedélyek, a melyeket fejlődni engedtek, végre oly zsarnokiak lesznek, hogy az akarat nem bir rajtok uralkodni.

Eme különböző magyarázatai a szerző gondolatának csak azt mutatják, hogy szerző nem elég biztosan kezelte tárgyát. Különben a munka érdekes, s első része megható és tovább is leköti az olvasó szivét és figyelmét. A könyv semmi esetre sem közönséges.

De nem mondanám el teljesen gondolatomat, ha azt is nem adnám hozzá, hogy előttem a „Diamant noir“ nem oly értékes, mint mint az iró előbbi müvei s főleg mint az „Ibis bleu.“ A kik az utóbbit olvasták, szivesen olvassák ujra is, mert gyönyört, élvezetet nyujt és mert van benne min gondolkozni.

— A felhivás, melyet a liberalisok intéztek Nimesben tartott gyülésünkből az orthodoxokhoz az iránt, hogy a kibékülésre tartsanak közös összejövetelt, meglehetős viszhangot keltett az egyházakban. Mindazonáltal nem egyformán fogadták. A szélső orthodoxok inkább hidegen, a mérsékeltek és a kibékülés hivei örömmel. Az „uj iskola“

hivei, a kik nagyobb részint fiatal papok, ohajtanák a kibékülést. A szélső orthodoxok azt mondják, hogy a „hivatalos zsinat“ bizottságához intézzenek iratot a szabadelvüek, mire a mérsékelt orthodoxok azt felelték: Nem, a szabadelvüeknek nem a zsinati bizottsághoz kell fordulni, mert a hivatalos zsinatiak csak egy részét teszik az egyháznak és nem az egész egyházat. A szabadelvüeknek az egész egyházhoz kell fordulniok, ha akarja-e az a kibékülést.

A szélső orthodoxok azonban hajthatatlanok akarnak maradni és nem engednek. Akárhogyan, a szabadelvüek megtették kötelességüket. S az 1896-ban tartandó zsinatig még másképp fordulhat a dolog.

CHARRUAUD D.

Gyöngymondatok.

(Ujkori iróktól.)

Ember.

A test és lélek összeházasodnak az ember születésével, s a házassági költségeket az ember a sírig fizeti. *Saphir.*

Az ember egy állam; okossága királyné, értelme miniszter, képzelete gyönyörmester, emlékezete kincstárnok, a lélekerők azon nemesség, mely a királyné udvarát alakitja, az érzékek a szorgalmas polgárrend, a szenvedélyek a nép és katonaság. S ha ezen utolsók fölényre jutnak, megvesztegetik az értelmet, szolgává teszik a nemességet s lenyaktilozzák a királyné okosságát. *Saphir.*

Az emberek a föld gondolatai. *Börne.*

Isten az embernek csak a felső részét teremtette, a többit az ördög. *Paterniani.*

Az embereket, mint a pilléket, 3 osztályba lehet sorozni: nappaliba, szürkületibe, éjjelibe. *Saphir.*

Mi az ember? ifju korában kérdőjel a jövőhez, érett korában a jelen zárjele, öregségében felkiáltójel a mulandósághoz. *Saphir.*

Az ember hasonlit a léggömbhez, melynek igazgatása még nincs feltalálva. *Saphir.*

Két erő téritgeti az embert, most délre, majd északra: a természet értelmet adott neki gondolkodni, s szivet jót tenni. S két ily gyenge erőnek alárendelten, gyakran mint megnehezül a czél! az értelem keveset — és a szív? mennyit sejt, kiván, hiszen! Vélve, hogy ép az igazság után fut, gyakran felleget űz, — s azon hitben, hogy az erény karjai közt van, a bűn ölében fekszik. *Blumauer.*

Ugy bánunk el az emberekkel, mint a vett levelekkel: buzgón elolvassuk, de ismételve nem olvassuk. *Voltaire.*

Nem kell az embert sem ugy rajzolni, mint angyalt, sem mint ördögöt; ő ezek közűl egyik sem, — hanem a vonalakat a természetből kell meríteni. *2-ik Fridrik.*

Az ember egy igen gonosz faj, kivel szemben mindott visszanyomó elvekre van szükség, hol természetes gonoszsága felforgatná a határát becsületnek s jólétnek. *2-ik Fridrik.*

Haladásra erőlködve, az út melletti csipkebokrokon mindenki ott hagy valamit: a juh nyájak gyapjaikat, az emberek erényeiket. *Hugó Viktor.*

Az ember ugyan az a gondolat, mint a cselekedet légkörében; fennebb ohajtozik, hogysem elérhetné: ez az ő természete és dicsősége, — s ha evel felmondana, maga mondaná ki bukását. *Guizot.*

A nőszemély magára nézve előnyös érzékkel bir a széphez, a nemeshez pedig csak a férfiak kedveért. A férfiunak határozott érzéke van a nemeshez, a széphez pedig inkább a nő kedveért. Ebből jön, hogy ezen úton a nemi hajlamok a férfit inkább nemesitik, a nőt inkább szépitik — kölcsönben egymásért. *Kant.*

Semmi oka az embernek magát a természetben kiváltságoltnak hihetni; mint egyebek, ő is a viszontagságok alá vettetett: az ő méltóságáról való gondolatot csak önszeretete szülte. *Argens.*

Az emberek azt akarnák, hogy Isten oly bolond legyen, mint ők; de azt nem akarnák, hogy az állatok oly bölcsek legyenek, mint ők. *Fontenelle.*

Az ember nemcsak él a földön, hanem születni is, a földön születik. Porból, vizből és levegőből vagyunk szervezve: ép úgy gyermekei vagyunk a jótékony anyának (a földnek), mint az erdők fái, s a folyók nádszálai. *Elizée Reclus.*

Emberség.

Szükség, hogy az emberség első tulajdona legyen egy okos embernek. Ha ezen elvnél marad, hibái mellett is, arra csak jó következhetik. Vadság, embertelenség mellett — ha mi jót teszen is — élete büntényei által mindig bepiszkolva marad. *2-ik Fridrik.*

Légy emberséges, csendes, alázatos, mert a kevélység az önérdemét szerető emberiséget magára haragitja. *Helvétius.*

Mint a gazdagok között gazdagsággal, erősek között erővel, szépek között szépséggel, szónokok között ékesszólással: úgy az emberek között emberséggel lehet kitünni. *Petrárka.*

Emelkedés. Emelkedettség.

Minden felmenetelt lemenetelnek kell felváltani. *Hugó Viktor.*

Némelyek úgy jutnak el bizonyos magasságra, mint a kéményseprők: átmásznak valamely utálatos sötét csatornán és magukat befeketitik. *Saphir.*

A valódi felemelkedettség lelki erőnket annyira meghatja, hogy minden arra ráviteles mellékfogalmainknak el kell tünni: ilyen a nap ezer jótékonyságával, ilyen az Isten, ilyenek az érdemek és csodaművek. *Mendelsohn.*

Kit nem véletlenség emelt magas polczra föl, azt szerencsétlenség nem sodorhatja le. *Linné.*

Gyüjtötte: Kiss Mihály.

Irodalmi értesitő.

Héber nyelvtan. Irta: *Pukánszky Béla,* theol. akad. tanár, Pozsony. I—XIV., 1—294 l. A szerző sajátja. Ára 2 frt. E könyv megjelenése egyik örvendetes jele annak, hogy hazánkban a theologiai tudomány tanitásának szinvonala emelkedik. A héber nyelvnek az ujabb időben való alapos tanulmányozása nemcsak magát a nyelvet ismertette meg, hanem messzebb menő eredményekre vezetett. A héber irodalom ma a németországi Ewald, a németalföldi Kuenen és az angol Colenso munkáiban más világitásban áll előttünk, mint addig állott. Gesenius jeles nyelvtana és Ewald hasonló munkája kulcs lett a héber nyelv mélyebb és teljesebb ismeretéhez és elősegitette a héber irodalomnak uj szempontok szerint való tárgyalását. Magyar nyelven ez a legrészletesebb, legteljesebb héber nyelvtan, mely eddig megjelent. Három részben tárgyalja a nyelvet. Első rész: *Az egyes hangok és azok jelei.* Második rész: *Alaktan.* Harmadik rész: *Mondattan.* A tudományosan irt nyelvtannak használata biztosan javulást fog eszközölni a theologia emez ágában is, melylyel a tanulók talán a legkevesebb előszeretettel foglalkoznak. Pedig a héber nyelv tanulmányozása a magyar tanulónak sokkal könnyebb lehet, mint bármely más nyelvü ifjuságnak, azoknál a rokon vonásoknál fogva, melyek a magyar és héber nyelv közt, mindamellett is, hogy külön családhoz tartoznak, félreismerhetetlenül fennállanak. De bármi leend a könyvnek további eredménye, iróját a legnagyobb elismerés illeti, a melynek irányában készséggel adunk kifejezést és egyszersmind annak a reménynek is, hogy ez alapvető munka után a héber irodalom és vallástudomány köréből értékes dolgozatok fognak az iró tollából kikerülni, a mire feljogosit már e könyvhez irt, helyes felfogásról tanuskodó, tartalmas és szép előszó is.

„Magyar bibliatársulat." Ezzel a czimmel egy felhivást bocsátottak ki Drodtleff Rezső, Kámori Sámuel és török-kanizsai Schulpe György Pozsonyból. Örömmel fogadtuk e felhivást, mert reméljük, hogy a magyar biblia terjesztését e társulat is előmozditja. Különösen jó szivvel olvassuk, hogy e társulat a tudomány alapjára támaszkodik és azért terjeszti a Kámori forditását, mert csak ez egy forditásunk van, mely az eredetiből származott. S ez helyén is való volna, ha e forditás a tudomány igényeinek megfelelne. Sajnáljuk azonban, hogy a társulat által kiadott Márk Evangeliuma nem jogosit fel arra, hogy e tekintetben megnyugvással fogadhassuk a biblia többi részét. Ugyanis terjesztésre csak olyan forditást mernénk ajánlani, mely legalább a könnyen leforditható helyeknek egészen magyaros forditását adná, s nem munkálna arra, hogy nyelvünk még ez uton is rontassék. Ugyan ki volna hajlandó egy olyan egyletet pártolni, melynek már felszólitása igy hangzik: *„Kérjük pártolótaggá lépni be?"* A bibliai szöveg e felszólitás folytatása magyarosság tekinte-

tében. Sértik a magyar fület a modern magyartalanságok pl. *mit cselekedett Dávid, mikor megszűkült és megéhezett kiséretestül?... evé a szinkenyereket, melyeket nem szabad enni, hanemha a papoknak* (2, 25—26. vv.)...*ti is fogékonytalanok vagytok?* (7, 18.)...*megtiltá nekik, hogy ne mondják senkinek is* (7, 36.) ... *megkérdé őt, hogy lát-e mit?* (8, 23.) ...*kérék őt, hogy megérintené azt* (8, 22.) ...*se a faluban ne mondd (sic!) senkinek is* (8, 26) ... *s nem is végezhetett ott semmi hatályt, egyéb hogy egynehány betegre tette kezeit* (6, 6.) . . . *Herodes félé Jánost* (6. 20) ... *De ha mit tehetsz, segits és könyörülj rajtunk* (9, 22.) ...*én parancsolom neked* (9, 25.) ... *szeretni felebarátját, mint önmagát, többet ér minden égmények- és ölményeknél* (12, 33.) ... *hisz a szegények mindenkor lesznek veletek* (14, 7.) ... *hozzá lépe (Judás), mondván: Főnököm, Főnököm!* (14, 45.) ... *a templom válfüggönye ketté hasada* (15, 38) ... *hallották, hogg él és láttatott töle.* (16, 11.). — Ezek és még sok más hasonló magyarságu kifejezés egészen élvezhetlenné teszik a különben sok tekintetben előnyös forditást. A zavart még az is növeli, hogy a lapok szét vannak szórva a füzetben (*G. L.*)

Egyh. beszédek. A bölöni zsinaton mondott beszédek közűl a zsinat után megjelent Gál Miklós toroczkói lelkésznek az uj papok felszentelése alkalmával aug. 26-án mondott beszéde e czim alatt: *„A természet és társadalom korunk szellemi mozgalmaiban a vallásos szemlélet világánál“*; azután a Boros György theol. tanáré, melyet a bölöni templom felszentelése alkalmával aug. 25-én tartott s melynek czime: *„A szószék jövője“*. Már mult füzetünk, az elmondás után megemlékezett e beszédekről s most megjelenésüket ajánljuk figyelembe.

A Századok, a kitünő történelem iró, Szilágyi Sándor által szerkesztett történelmi társulati Közlöny oct. számában Kropf Lajos Ama királynéról, II. Ulászló nejéről; Áldasy Antal: Az 1707-iki ónodi országgyűlésről (III. közl.) ír. E füzetben van ismertetve Vámbéry A.: „A magyarság keletkezése és gyarapodása“ cz. legujabb műve. A biráló ismertetést gróf Kuún Géza, a magyar őstörténelmi emlékek e kiváló ismerője irja. Ez érdekes kérdésben ismertető nem osztja Vámbéryn k e könyvében kifejtett azon nézetét, hogy a magyar nemzet a hún időben s jelenlegi hazánkban keletkezett, még pedig ugor- és török elemek keverékéből; hogy tehát Árpád és magyarjai a IX-ik száz év vége felé a magyar népet ethnikailag készen találták s benne csupán a török népelemet gyarapitották volna. Ismertető arra nézve, hogy a magyar ethnos a jelenlegi Magyarországon alakulhatott volna, nem ismer történelmi adatot. Attila birodalma összeomlása után a hazánkat lakott népek közt emlittetnek gepidák, jazygok stb., de az ugorokról hallgatnak a források. — E füzetben van ismertetve Márki Sándor „Aradvármegye története“ jeles műve is Gergely S.-től.

Bodnár Zsigmond „Magyar Irodalom Történetének“ megjelent XVI-ik füzete Kazinczy Ferenczczel és nevezetesebb kortársaival foglalkozik. Igen érdekesen és behatóan tárgyalja Bodnár Kazinczyt, Verseghyt és Csokonait. Az apróbb rajzok közűl Vitkovits és Szemere Pál emelkednek ki Batsányi a sovány, bár elég jellemző vázlatnál több oldalu méltatást érdemelt volna. Kiss János korán elhervadt babérjai közt nem találjuk az első iskolai önképző-kör alapitásának érdemét, mely példája után társaival egy uj irói nemzedék fölnevelője lett. Döbrentey alakját is elnagyolja szerző ily gondatlan vonásokkal: *„ő tette át* magyar prózába Müllner hires vég'e'-tragédiáját, a Vétek sulyát; *adott* Schakespeare- és Molière-forditásokat.“ Palótzi Horváth Ádámnál kimaradhatott volna e sor: „Kazinczy Klára állitólag Horváth tiltott szerelmének

szülötte, később neje." Az olasz irodalom történetébe valók az ilyen *állitólagos* adatok. Másfelől hiánynak látszik előttünk az, hogy Kisfaludy Sándornál kimaradt őt jellemző ifjukori könnyed szerelmi viszonya. Ámde mindezek csekélységek Bodnár nagy művének megitélésénél. Valóban örvendünk rajta, hogy ez önálló és eredeti gondolkozásu iró módot talált kitünő vállalatának folytatására és befejezésére, mely vállalat irodalomtörténetünk sok jelenségét egészen uj szempontokból tárgyalja és sajátságos eredetiséggel itéli meg. Bátran elmondhatjuk, hogy Bodnár jeles művét minden tanár, sőt minden müveltebb magyar elme haszonnal forgathatja. (*K. F.*)

Ungária. Magyar-román Szemle. Moldován Gergely, kolozsvári egyetemi tanár e czimen egy igen hasznos folyóiratot ad ki. A folyóirat czélja: közvetitni a magyar és román irodalmat. A jelesen szerkesztett folyóirat hozzánk beküldött füzetében a szerkesztőtől, Alexi G.-től, Kozs Ferencztől, Marosán V. találunk érdekes czikkeket.

Simon Péter „Király és Nemzet" 1. és 2-ik kötet. Budapest, 1895. Szerző tulajdona. Ára 8 korona. (344 l. és 240 l.) Szerző a koronázás 25 éves jubileuma alkalmával nagy elismerést nyert „Király és korona" czimü munkájával. A királyné gyémánt-gyürűvel ajándékozta meg egy korábbi müveért. Az uralkodó és családja s a főherczegi családokról sok érdekes jellemvonás van felsorolva munkájában. De nemcsak az uralkodóház, hanem a főpapság és a főnemesség apologiája is e könyv. Az 1875—1885. közti időszak politikai, társadalmi és közmüvelődési történetét tárgyalja sok tudással és nagy alapossággal. A szegedi árviz története ragyogó tollal van megirva, ugyszintén a Deák Ferencz temetése is, — s ezen a királyné részvétele. Habár a könyv katholikus szellemben van irva, a többi vallásfelekezeteket sem sérti iró. A református Mikó Imre gr. és az evangelikus Székács József életrajza szépen van megirva. Az unitáriusokat is több helyen megemliti és hazafias jelzővel illeti. Kriza János életének is szentel néhány sort és őt tudósnak, bölcsnek, tiszta életü embernek nevezi. Szép elismerése az érdemnek egy kiváló katholikus iró tollából. A hibákat a szerző elhallgatja és a dolognak csak a szebbik oldalát tekinti. Ifjuságnak mindenesetre vonzó olvasmány és tanulságos. A nemes példákból a királyi család iránti szeretetre tanittatunk. Találkozunk sok áldozattal a főpapság részéről, de a kinek több adatott, attól több is kivántatik. A nemzeti vagyon jó nagy része a katholikus főpapság és főnemesség kezében van. Habár sokat tettek, de mégis liberális korszakunk többet vár tőlük. E könyvet első sorban a főpapságnak és a főnemességnek kellene olvasnia, hogy lássák, hogy a valódi nemesség a szép tettekben áll. (*D. M.*)

Különfélék.

Az egyházpolitikai törvények már életbe léptek. October 1-től kezdve Magyarországon egységes házasságjog, kötelező polgári házasság, az egyházi összeadás fentartásával és állami anyakönyvvezetés van. El kell már hallgatniok azoknak is, kik e törvényeket ellenezték és az új alkotásoktól a gyakorlati kivitel nehézségeivel ijesztgettek. Az új törvények gyakorlata szerencsésen megkezdődött. A szabadelvüség emez alkotásaival győzedelmeskedett. És mi örvendünk e győzelemnek, a melyet óhajtottunk, a melyben a haladó szellem hatalmas bizonyitékát, államunk tekintélyének erősödését s a kűlföld előtt is emelését látjuk. Örvendünk, habár ez átalakulás reánk nézve nagy változást, nagy anyagi veszteséget jelent. Mert kétségtelen, hogy főleg a házassági biráskodásnak elvétele egyházunkat tetemes jövedelemtől fosztotta meg De a változásnak ez érzete nem zavarhatja egy oly vivmányon való örömünket, mely a szabadelvüség egyik legfényesebb diadala. És miért is zavarná? Minden államban, hol ily újitások vitetnek véghez, az állam gondoskodik az alkotásai-okozta veszteségek kiegyenlitéséről s mi is teljes bizalommal lehetünk kormányunk loyalitása iránt, valamint biztosok lehetünk az iránt is, hogy egyházunk illetékes férfiai, püspök és főgondnok, megteszik azt, a mit a helyzet szerint az egyház ügye, érdeke kiván. Éppen azért a változás ne nyugtalanitson s különösen hirtelen való gondolatokra ne ragadjon. Az unitárius papság helyzetén apróságos összegek ide-oda forditásával segiteni nem lehet, azon lényegesen csakis a magas államkormány segithet. És hisszük is, hogy segiteni fog. Nem lehet feltételezni, hogy egy szabadelvü kormány a szabadelvüség fentartó elemeiről kielégitő módon ne gondoskodjék. Az unitárius papság és tanárság hitelvénél és szivénél fogva mindig hazafias és szabadelvü irányban szolgálta az államot és fogja szolgálni ezután is, mert ez a levegő, a melyben él, s ha számuk nem is oly nagy, de e megbizhatóságnak kell hogy értéke legyen. Az elvek diadalának örvendve s az anyagi helyzet javitását remélve folytassuk kötelességeink teljesitését minél nagyobb buzgalommal, egyházunk és hazánk javára. És itt már nem csak lelkésztársainkhoz szólunk, hanem müvelt világi férfiainkhoz

is. És ezekhez különösen. A lelkiismereti szabadságot az unitárismus s általán a protestantismus megengedi, hisz abból született s az új államtörvény annyira nem korlátozza, hogy valaki lehet felekezeten kivül álló is. Nem tartunk attól, hogy mi nagyon szaporitsuk a felekezetnélküliség különleges eseteit s tényleg ily jelenség kevésbé is látszik előttünk érthetőnek, hanem ha csak a különlegesség, a feltünés keresésénél fogva, mert az unitárismus kebelében a legkülönbözőbb nézetek megférhetnek, melyeket a vallásos lelkiismeret nyilvánithat; de azt igenis hangsulyoznunk kell, hogy önmagukat és hazájukat akkor szolgálják leginkább, hogyha amaz egyház szolgálatában, melynek szabadsága nagy elvek harczosaivá és győzelmek részeseivé tette, előljárnak a gyülekezetben a nép előtt, átérezve azt az erkölcsi felelősséget, mely rájuk éppen mint miveltekre háramlik. Minél nagyobb a szabadság, annál inkább kell vele élni tudni.

Ez a mi tekintetünk az új viszonyok közt.

Az unitárius egyházban van 112 lelkészi állomás. Ezekből csak egy éri el a 2000 frtot, öt az 1000 frtot, kettő a 900 frtot, öt a 800 frtot, kettő a 700 frtot, nyolcz a 600 frtot, tizenkettő az 500 forintot, a más 77 lelkészi állomás már mind az 500 frton alól is van, le egészen 100 frtig, annyira, hogy egy lelkészi állomás átlagos javadalma csak 400 forint.

Az unitárismus Japánban. Ázsia előretörekvő államában az unitárismus szép hóditásokat tesz. Ezt maguk az orthodoxok is beismerik, ha nem valami testvéries megjegyzések kiséretében is. Spinner, egy német hittéritő ezeket irja: „A mikor Japánba jöttem, a felületes (!) unitárius iratok s a Strauss, Renán és társai-féle rationalismus már régen el voltak terjedve. Ebben a szellemben kivánták a japániak a vallási reformot és felvilágosodást.“ Spinner természetesen ez ellen küzdött, de nem tagadja, hogy a japániaknak nagy hajlamuk van az unitárismusra.

Unitárius missio Kinában. Az angol unitáriusok elhatározták, hogy az unitárius kereszténység terjesztésére Kinában missiót állitanak. A bizottság erre nézve a következő előterjesztést tette: „Az unitáriusok sohasem hitték, hogy azok a népek, melyek nem keresztények, el fognak kárhozni. Sőt elismerték, hogy az Isten igazságának és jóságának kijelentése, bár a kereszténységben a legtisztább, nincs egy vallási formához kötve, s éppen azért semmi vágyat nem éreznek arra, hogy a mi kereszténységben nem lényeges, a nem-keresztény fajok komoly szellemeire erőszakolják. A bizottság lényegesnek tartja, hogy a missio tekintettel legyen az illető nép vallásának jobb elemeire. De egyszer-

smind hiszi, hogy Jézusnak tiszta tanitása mind alkalmasabbnak fog találtatni az emberiség szellemi szükségeire és hogy kötelesség ezt a tanitást, a mennyire csak lehet, minden emberrel megismertetni és különösen azokkal, kiknek vallásos eszméik lealacsonyitó szertartásokkal vannak összekötve s az erkölcsi érzéket és a szellemi fogalmakat nélkülözik." A bizottság ajánlata elfogadtatott és e czélra tizezer forintot gyüjtenek.

Derzsi Károly budapesti lelkész, állásáról lemondván, az anyaegyházközségtől szóval vett bucsút, a vidéki szétszórtan lakó hivekhez pedig a következő levelet intézte:

Mélyen tisztelt hitrokon! Van szerencsém tisztelettel értesiteni, hogy gége-betegségem következtében a lelkészi állásról lemondván s lemondásom, illetve nyugalomba bocsáttatás iránti kérésem az egyházi főtanács által is elfogadtatván: én f. évi október hó 1-én megszüntem a budapesti unitárius anya- és az ide tartozó leány- és fiók-egyházközségek rendes lelkésze lenni.

Midőn 14 évi működésem után, melynek sikereit Istennek és hiveim buzgalmának köszönhetem, a lelkészi állásról távozom, a körülmények miatt személyesen nem tehetvén, bátor vagyok e pár bucsúsorban keresni meg a mélyen tisztelt hitrokont, s az irántam és az egyház iránt mindig tanusitott szivességéért hálás köszönetet mondva, kérni, hogy a szent ügyet buzgalmával és áldozatkészségével jövőben is támogatni, engem pedig — mint ezt én is viszont tenni fogom — jóindulatu emlékezetében megtartani kegyeskedjék.

Isten az ő gondviselő szeretetével legyen és maradjon jövőben is mindnyájunkkal!

Kiváló tiszteletem s őszinte üdvözletem nyilvánitása mellett vagyok és maradok alázatos szolgája Budapesten, 1895. október hó. *Derzsi Károly*, nyug. unitárius lelkész és tanár.

A dévai állami tanitóképző intézet oct. 1-én, fennállásának huszonötödik évfordulóján szép ünnepélyt tartott, Réthy Lajos, kir. tanácsos tanfelügyelő megnyitó-, Boga Károly igazgató emlékbeszédével, (az intézet történetével) s az ifj. énekkar közbeszőtt énekeivel s nagyszámu közönség részvétele mellett. Az ünnepélyen több üdvözlő beszéd is mondatott. Örömmel jegyezzük fel e jól vezetett intézetnek ünnepnapját, valamint azt a sikert is, melyet hivatásában a legszükségesebb helyen, odaadó munkásság által eddig elért; s megvagyunk győződve, hogy feladatát a legjobban fogja a jövőben is teljesiteni. Az intézetben a székely földről is többen vannak növendékek s köztük a mi ifjaink közűl is.

A II. orsz. és egyetemes tanügyi kongresszus rendező bizottsága, mely a tételeket már megállitotta, melyek közt első helyen áll „Az egységes nemzeti közoktatás szervezete“, a következő felhivást bocsátotta ki: A II. országos és egyetemes tanügyi kongresszus megtartásának idejétől már csak nehány hónap választ el. A rendező bizottság a magyarországi tanárok, tanitók s nevelők e nagyfontosságu mozgalma érdekében szükségesnek tartja, hogy a kongresszuson résztvenni kivánó tagok számáról már most tájékozódjék. Felhivja az ország tanárait, tanitóit, kisdedóvóit, hogy a kongresszusra mielőbb jelentkezzenek. Különösen kéri a bizottság az egyesületeket, tanitói és tanári testületeket, hogy tagjaikat jelentkezésre birni és közöttük tagsági gyűjtéseket rendezni sziveskedjenek. A tagsági díjak és jelentkezések *Mauritz Rezső* főreáliskolai igazgató úrhoz, a rendező bizottság pénztárosához (Budapest, VI. Lovag-utcza 18.) küldendők. A jelentkezés csak a 2 frt tagsági díj lefizetése esetén érvényes. Budapest, 1895. október 9. *Az elnökség.*

† *Szarvas Gábor* (1832—1895.) Majdnem egészen összeromlott a 60-as években édes magyar nyelvünk. A Kazinczy gondatlan kertészkedése nyomán felburjánzott sok latinizmus és germanizmus csaknem kiölte már a magyar nyelvérzéket iróinkból. Hiában szólaltak fel Brassai, Gyulai és Arany, az idegenszerűségek mindinkább elhatalmasodtak. Ekkor lépett fel az akadémia megbizásából Szarvas Gábor s a Magyar Nyelvőr hasábjain irtó háborut üzent minden magyartalanság ellen.

Egyetlen könyv volt csak ő előtte a nagy közönség kezén, melyből az elvont nyelvészeti fejtegetéseket még a laikus is élvezettel olvashatta: *Kriza Vadrózsái.* Szarvas Gábor a Nyelvőr első köteteit a Vadrózsák példájára rendezte be. Épen úgy gyűjtötte a meséket, népdalokat, népies elnevezéseket, tájszókat, szólásmódokat s általában az összes népnyelvi adatokat. Épen oly élénken és világosan irt nyelvezettel tárgyalta a bonyolódottabb nyelvészeti kérdéseket is. A hol szelid, hol keményebb megrovásokkal sem fukarkodott. A harcz kitőrt. Ballagi, Toldy s mások megtámadták a Nyelvőr egyes tulzásait. De Szarvas Gábor, Volf György, Simonyi, Szinnyei s mások segitségével megállta helyét, s idővel diadalra emelte a gondatlan könnyelmüséggel űzött nyelvújitás helyébe a helyes magyarság elvét. Buzgó munkatársai segitségével összegyüjtötte ezután nemcsak a népi nyelvhagyományokat, hanem a régi magyar nyelvnek is szavait. S a mai népnyelv és több mint félezred év irodalmi emlékeiből fog életre kelni Szarvas Gábor alapvetése után az új magyar irodalmi nyelv, mely erejével, hajlékonyságával és gazdag szókincsével méltó lesz hazánk újabb ezredévi felvirágzásához. Áldott legyen a késő utódok előtt is emléke!

Aranykönyv.

ADAKOZÁSOK A BÖLÖNI TEMPLOM SZAMÁRA.

Az önkéntes és buzgó áldozatok emlékezetre méltók:

A bölöni unitárius ekklézsia saját költségén egy 40,000 frtot meghaladó uj korszerü és diszes templomot épittetett, mely ez 1895. évi augusztus hava 25-én épen Bölönben tartott zsinat alkalmával föl is szenteltetett. —

Ez alkalomra a bölöni unitárius nők adakozásából három igen gyönyörü urasztali takaró készittetett, melyeknek értéke 300 frt.

Brassói lakosok: Fróni József és neje bölöni születésü Németh Rozália urasszony, az Urvacsora kiszolgáltatásához egy szép és diszes ezüst tányért voltak szivesek adományozni. Értéke: 50 frt. —

Mlgs és főtisztelendő püspök Ferencz József ur 40 éves lelkészi és tanári jubileuma alkalmából, az unitárius nők, kegyes és buzgó adományokból, egy szép és diszes födeles pohár, gazdagon aranyozva és alája egy ezüst tányér ajándékoztatott az Urasztalára. Értéke: 100 frt. —

Baromlakán lakó Barra Mózes és neje Nagy Emma őnagysága, sajátkezüleg szőtt és diszesen kivarrott urasztali takarót ajándékoztak. Értéke: 40 frt. — Mindketten Székelyföldünk szülöttei; igazolva látjuk e szép tényben is halhatatlan költőnk, Petőfi Sándor szavait:

„Csak nem fajult el még a Székely vér“, — haza és egyház iránti szeretetben tettlegesen nyilvánul ma is. —

Barabás Sándorné, sz. Nagy Katalin őnagysága, bölöni lakos, ev. ref. vallásu, igen diszes és gazdagon himzett szószek-takarót volt szives adományozni. Értéke: 100 frt. —

Kolozsvári épitész mérnök tekintetes Pakei Lajos ur több fáradozásai mellett készittetett egy urasztalát önkéntes jó indulatbol. Értéke 50 frt. —

A fennirt kegyes adományozók nincsenek rászorulva a dicséretre; de még sem mulaszthatja el, sőt kedves kötelességének ismeri ekklézsiánk ezen csaknem első kegyes adományokat „Aranykönyvébe“ bevezetni, s itt a nyilvánosság élőtt is, a kegyes adományokért az adományozóknak legszivélyesebb köszönetét és háláját kinyilatkoztatni. —

Bölön 1895. okt. 15.

LŐFI ÁRON.
unitárus lelkész.

TANA LAJOS.
gondnok.

KEDEI UNITÁRIUS TEMPLOMNAK ÉPITÉSI KÖLTSÉGEI FEDEZÉSERE

következő kegyes adakozások tétettek:

1. Főtiszt. Ferencz József püspök ur gyöjtő-ivén: Ferencz József püspök ur adott 5 frtot, Kováts János tanár 1 frtot, Boros György tanár 1 frtot,

Mózes András tanár 1 frtot, Molnár Sándor ügyvéd ur 1 frtot, Filep István 1 frtot, Benezédi Gergely tanár 1 frtot, Boros Sándor tanár 1 frtot, Vécsei Sámuel 2 frtot, Mikó Imre 1 frtot, Kanyaró Ferencz tanár 2 frtot, Kozma Ferencz kir. tanfelügyelő ur 1 frtot. Gyulay László 3 frtot, Iszlai Márton 1 frtot, Papp Mózes 1 frtot, Péterfi Dénes 2 frtot. Kővári László ur 3 frtot. Összesen: 28 frt.

2. Raffai Domokos tiszt. köri esperes ur gyüjtő-ivén adtak Raffay Domokos esperes ur 10 frtot, Kádár Lázár 3 frtot, Ferenczi Áron 5 frtot, Jakabházy Sámuel ur és neje Somogyi Kornelia 21 frtot, László Péter 3 frtot, Bartalis János 1 frtot, Sándor János 1 frtot, Pap Mózes (Szt.-Kereszturról) 1 frtot, Székelyegyleti első takarék-pénztár (Szt.-Keresztur) 1 frtot. Összesen: 47 frt.

3. Szentmiklósi birtokos Vári István adott egy félöl követ, martonosi birtokos Simó Lajos ur adott 2 szál cserefát.

Fogadják a kegyes adakozók adományaikért magam és egyházam legszivesebb köszönetét.

BARTÓK ENDRE
kedei unitárius lelkész.
